

קורות היהודים בדמשק

מאת יוסף יואל ריבלין

לקורות היהודים בדמשק במאה הרביעית לאלף השישי

מאת אליעזר ויוסף יואל ריבלין – ירושלים.

בירח כסלו התרע"ז, ימים אחדים לפני כבוש ירושלים ודרום א"י בידי האנגלים. גלינו שנינו הח"מ מארץ ישראל ע"י השלטון הטורקי עם גלות אחינו הנתינים האמריקנים, ואשר נחשדו בציוניות, רגול ו"פררות" (הבריחה מן הצבא). שנה תמימה היינו בגלות בדמשק עד יום כבוש צפון ארץ ישראל וסוריה.

פגעים רעים וקשים עברו עלינו במשך השנה ההיא. בימים המרים האלה שמנו לבנו לתולדות העיר הגדולה דמשק, אם מדינת סוריה, "הקריה העליזה", בירת מדינות ערב ופתחו של גן-העדן המזרחי.

בחבה יתרה התמכרנו לתולדות הרובע היהודי, או השמיני, ותולדות היהודים בדמשק בעבר ובהווה.

החומר שאספנו בענין זה מפי ספרים וספורים, ממראה עינינו וממחקרים – רב הוא, ומאמרנו הבא הוא חלק מפרי עבודתנו בתולדות דמשק.

מאמר זה נותן רק תמונה כללית של חיי אחינו בדמשק במאה הרביעית לאלף השישי.

במאה זו פשטה ולבשה היהדות הדמשקית צורות שונות. – בראשיתה אנו מוצאים בתוכה קהלה יחידה של יהודים מסתערים תושבי הארץ מלפנים, בעוד שבדור השני והשלישי אנו מוצאים כבר תערובות ומגעים של חיים שונים וקהלות מסתערבים, ספרדים וסיקיליינים.

במחצית השנייה של המאה קבלה שוב היהדות הדמשקאית צביון של קהלה אחת מעורבת, מושפעת מהחיים והתרבות של היהודים והערבים של דמשק ומההגירה מארצות ספרד וסיקיליה.

בסוף המאמר תבוא רשימה של שמות אישים ומשפחות אשר מצאנו זכרם בין היהודים אשר חיו בדמשק במאה הרביעית. רשימה זו כשהיא לעצמה יש בה ענין לחוקרי תולדותינו, ותולדות רבים שנזכרו שם בשמות ראויות לבוא במאמרים מיוחדים.

שונה לגמרי מיחס היהדות אל שכנת ארץ ישראל הדרומית, מצרים, היה יחסה לשכנתה הצפונית של א"י, אל סוריה. על הראשונה נאמר: "לא תוסיפו לשוב בדרך הזה עוד"¹, ובארו חכמים: "היורד למצרים עובר על לא תעשה"²; כנגד זה אמר הנביא ביחס לשניה: "משא דבר ה' בארץ הדרך ודמשק מנוחתו"³, ודרשו חכמים: "עתידה ירושלים להיות מגעת עד דמשק, וגליות באות וחונות בתוכה"⁴.

היחס הזה מתבטא גם כן באגדה קדומה ש"עבדי אברהם (אבינו), או אליעזר (עבד-אברהם), בנו עיר דמשק, ואברהם מלך עליה"⁵.

דוד מלך ישראל כבש דמשק וסוריה⁶, ועל ידי זה נתקדשה סוריה בקדושת ארץ ישראל בתור "כבוש-יחיד" ותהי כעין ארץ הבינים בין קדושת ארץ ישראל ובין חילוניות ארצות העממין⁷.

מאז נמצאו שוב יהודים בדמשק בכל דור ודור עד היום הזה, כמעט בלי הפסק.

אליהו הנביא הלך למדבר דמשק בברחו מחמת איזבל⁸, ובן-הדד מלך ארם הבטיח לאחאב מלך ישראל חוצות בדמשק⁹. אלישע בן-שפט נביא ישראל משח בדמשק את חזאל למלך על ארם¹⁰. ירבעם בן יואש מלך ישראל כבש את דמשק שנית וימלך עליה¹¹.

יונתן בן מתתיהו החשמונאי עבר בה פעמים אחדות¹², ובימי הבית השני, בימי מלך יוחנן הורקנוס ובניו נספחה דמשק שוב לממלכת א"י. הורדוס עזר את יושביה ובנה בה בנינים יפים, ובעת החרבן נרצחו בה כעשרת אלפים יהודים במרד נגד הרומאים¹³.

שאל הטרסי, הוא פאולוס השליח, דרש בבתי הכנסיות של היהודים בדמשק¹⁴. והיתה אז שם קהלה יהודית גדולה וחשובה ובהם חכמים גדולים כר' יוסי דמן דרמסקית¹⁵ ורבי אלעזר בן ערך תלמיד רבן יוחנן בן זכאי¹⁶.

יהודי דמשק השתתפו בגדוד שיסד בנימין איש טבריה לעזור לפרסים לכבוש את א"י מידי ביצנץ, בשנת ד"א שע"ד¹⁷. רבי יוסף אבן-אביתור בגלותו מקורדובא התישב בדמשק – ד"א תש"ב – ומת שם¹⁸.

מצבה הגיאוגרפי עשה את דמשק כעין פרוזדור לא"י בשביל עולי פרס ובבל, וגם העולים מארצות המערב עברו דרך כאן, כי החופים של א"י היו אז בסוריא, וביחוד בסינים, היא טריפולי הסורית.

לפי ההשערה, השמיע גאון שירתנו רבי יהודה הלוי את שירתו האחרונה בדמשק¹⁹. גם רבי אברהם אבן-עזרא²⁰ ורבי יהודה אלהריזי עברו בדמשק²¹.

הנוסע רבי בנימין מטודילא מרבה לספר בשבח קהלת דמשק בימיו: "מספר משפחותיה שלשת אלפים וביניהם תלמידי חכמים ועשירים גדולים". ורבי פתחיה מרגנשבורג מספר גם הוא על מציאות של "עשרת אלפים יהודים ונגיד עליהם"²².

בראשית האלף הששי אנו מוצאים בדמשק איש עומד בראש כנסיות ישראל שבארצות הקדם, שמו ישי בן חזקיה, אשר שלטוני המושלמים נשאו אותו למעלת נשיא וראש גלותא²³.

הרמב"ן מזכיר את יהודי דמשק העולים לבכות את חרבן ירושלם²⁴. אבל כנראה ירד הישוב היהודי בדמשק פלאים אחרי מלחמות מסעי הצלב. ומספר המשפחות ירד משלשת אלפים בימי ר"ב מטודילא – לשלש או ארבע מאות, שמצאו בה סופרי המסעות בשלש המאות הראשונות לאלף הששי²⁵.

מלבד מה שהתישבו בעיר הזאת עולים מחוץ-לארץ, שמשה דמשק בזמנים שונים גם למקום מקלט לבני א"י, עתים בסבת דבר ומגפה שפרצו בא"י²⁶, ועתים מפני תגברת המצוקות של הפחות והמושלים בא"י, שברחו אז היהודים לדמשק לקבול על צרתם לפני הפחה הראשי של סוריא וא"י, שמרכזו היה בדמשק²⁷.

הזרמים החדשים שפרצו כאן מזמן לזמן הפרו את היהדות הדמשקית. ואולם "תור פריחה" מיוחד היה ליהדות דמשק במאה הרביעית לאלף האחרון.

גולי ספרד שטפו ועברו את כל ערי תוגרמא ופרצו עד דמשק. מטרת נסיעתם היתה לפי האמת א"י, ואולם בהגיעם עד דמשק, "פתחו של גן-עדן"²⁸, וראו את עשר טבעה את רב יבולה ואת ישובה היהודי, אווה למושב להם ויאחזו בה.

הרוח המזרחית הערבית הקרובה ביותר ללכות גולי ספרד, האמונים על תרבות ערבית, משכה אותם ועל נקלה התמזגו עם היהודי יושב הארץ מלפנים, עד היותם יחד חטיבה אחת באין להבדיל כיום במאומה, מלבד עפ"י שרידי השמות, בין צאצאי הספרדים לצאצאי הסורים.

עוד בסוף המאה השלישית לאלף הששי הלך מספר היהודים בדמשק הלך ורב. הנוסע אלמוני²⁹, שבקר את דמשק בשנת רפ"א, מצא בה כחמש מאות בעלי-בתים ושלושה בתי-כנסיות, ואולם בשנת ש' היתה כבר קהלה יותר מרובה באוכלוסין עם בתי כנסיות חדשים, וחכמים וסופרים שחותמם נכר עד היום ביהדות.

במחצית השניה של המאה היה רבי חיים ויטאל לדמשק אבן-שואבת מיוחדת במינה, ועל ידו נהרו רבים מיהודי א"י לדמשק. רח"ו התישב בה בקביעות אחרי הסתלקות רבו האר"י ז"ל.

תורת האר"י, שהר"ח ויטאל היה נושאה, משכה אליה לדמשק המון חכמים. ורבים מהם התישבו בדמשק בתור "מעתיקים" את כתבי היד של הקבלה³⁰.

רבי חיים ויטאל קדש את דמשק מחדש עפ"י תורת הקבלה באמרו: דמשק היא מקדש בבחינת לאה, ומשוכה כרצועה לא"י, סוד התפילין. גם הקלפה³¹ שלה (של א"י) נקרא דמשק³².

מושב היהודים במאה ההיא היה בערך זה של היום ב"שמינית היהודים"³³ הנמצאת במזרחה צפונה של העיר. שטחה משתרע מן הרחוב של ביהכ"נ ר' חיים ויטאל במערבית דרומית, ששם תגבל בשמינית המושלמים הנקרא "שג'ור", ועד בית הקסרקטין הגדול קרוב ל"באב-תומא" בצפונית מזרחית, ששם תגבל בשמינית הנוצרים.

תבנית הבתים והחצרות של "בעלי-הבתים" היתה גם אז, כמו היום, כתבנית החצרות של בעלי-הבתים הערבים. ציור נאמן של בית הדור כזה מצירת לנו חנה אשת ר' חיים ויטאל³⁴ בחזון שראתה, לפני פטירתה בשנת ש"נ. את מקום בעלה בגן-עדן: "חצר גדול וכלו נטוע אילני בשמים ופירות טובות, ובאמצע החצר בריכת מים גדולה נובעת מים חיים, ובאמצעה סילון גבוה שדרך בו עולים המים הנובעים מלמטה למעלה עד האויר בחוזק ונופלים וממלאים הברכה. ובמימי הסילון הזה עששית כעין זכוכית. בחצר סולם אחד שבו עולים לעליה אחת למעלה. באותו צד הוא כעין אכסדרה מקורה בגג ובו ג' כתלים, והכותל הרביעי פתוח לרוחה כדי לראות משם תענוגי החצר"³⁵.

כתלי החצרות והחדרים מבפנים היו מיופים ומקושטים יפה בציורים מצויורים שונים, בפסיפס נהדר, ויותר מזה בפתוחים שונים מעשי ידי אמן.

הציורים האלה הם צורות עצים, פרדסים נהרות וערים, כל פרי הארץ למינהו, ובכלל צורות הנדסיות מרכבות באופנים שונים.

בכלל לא נמצא שם כל פסל וכל תמונה, כאשר נמצא בערים נוצריות. כהאיסלם כן היהדות הרחיקה את התמונות מגבולות הדת וממילא גם מחיי האמנות.

לקשוטים מיוחדים היו משמשים להם ה"פסוקים" השונים מן התורה אשר חרתו על גבי האבנים וכלי העץ, או שציורם מובלעים זה בזה באמנות רבה.

ענין זה תופס עד היום המקום הנכבד ביותר בציור הערבי. מלבד הפסוקים היו גם חורזים חרוזים חדשים לתפלה על הבית, על בעליו ועל מבקריו, כמו "בזה השער, לא יבא צער, לא לזקן ולא לנער", או תולדות בנין הבית בחרוזים, שם בעליו ושנת בנינו. גם מקום ה"זכר לחרבן" לא נפקד בין קשוטי הבית³⁶. שרידי קשוטים נפלאים נמצאים עד היום הזה בבתי שונים של היהודים בדמשק, וביחוד ב"בית-אלמועלם", הוא בית פרחי, ו"בית לסבונה".

לפי הנראה היתה "שמינית היהודים" בזמן ההוא יותר יפה מאשר היא עתה. הצפיפות וחסר האויר לא היו בה במדה מרובה כמו היום. אמנם, כלפי רחובות קריה לא נפתחו חלונות, ובשעת הדחק באין ברירה, היו חלונות אלה מסוכים שבכת בדי-עצים, למען לא תחדר עין רואים אל הבית פנימה "ובלעה את האשה". ואולם להשלים מחסור זה היו על פי הרב גגות בתנך, בין הרבה חצרות המקיפות את הגן בצורת מרובע, והיו "בתים פתוחים בחלונות לגנות ופרדסים... ובכלל אלו הפרדסים יש פרדס אחד גדול אשר הוא מוקף מצד א' בסיבוב מכותלי שלשים או ארבעים בתים, וכלם פתוחות לתוכו בחלונות, ושאר הקף הפרדס הוא מחומת העיר"³⁷. הגן הזה נמצא עד היום בדרום השמינית היהודית³⁸.

ואולם שמינית היהודים לא היתה גיטו סגור ומסוגר באין יוצא ובאין בא, כרגיל בגיטות המערב. היו בו גם חצרות למושלמים ולנוצרים, גם בתי מסגד לישמעאלים נבנו שם. שכנות זו של המושלמים והנוצרים גרמה גם לחצרות שונות, כגון סגירת בתי כנסיות עתיקים של יהודים, כבוש חצרותיהם והריסת בתי הקדש לעניי ישראל, כאשר נזכיר להלן³⁹.

כנגד זה נמצאו גם ליהודים חצרות של בתי עבודה ותעשייה וחנויות קנויות גם בשאר רבעי העיר ובשוקיה (בִּזְר), אבל אף אחד מיהודי דמשק לא יצא לגור בבית דירה מחוץ לרובע היהודים, ומנהג זה תפסו היהודים בדמשק עד היום הזה.

גם בכפרים שבסביבות דמשק, קבעו להם היהודים ישיבה. ובכפר גובר נמצא בראשית המאה ישוב גדול של יהודים⁴⁰. מקום זה משמש כיום, כמו מדורות קדומים, מרכז לעולי רגלים לביהכ"נ של אלישע ומערת אליהו אשר בו, ועד היום ינהרו שמה יהודים מכל קצוי סוריא ועד גבולות בבל⁴¹.

לרגלי סבות שונות נפגע שם הישוב היהודי, וביחוד מפני שתושבי גובר היו ברובם רוכלים ועובדים מחוץ לכפרם והיו גונבים ושוודים מהכפרים שבסביבתה מתנפלים עליהם, וכשהתרבה הישוב היהודי ועלה ופרח בדמשק נתמעטו האוכלסין היהודים שבכפר עד למתי מספר, ומעט מעט פסקה – במשך המאה – קהלת גובר להתחשב כקהלה מיוחדת בפני עצמה, ותהי טפלה לקהלת דמשק⁴².

חיי היהודים הפנימיים בזמן ההוא משתקפים לנו בתמונה בהירה מתוך ספרי השאלות-והתשובות של בני הדור ההוא, כבמראה נראה את ארחו ורבעו, צאתו ובואו, עסקו ומשלח ידו של היהודי בזמן ההוא וכל חיי הצבוריים והחברתיים.

פרנסת היהודים ומשלח ידם

כיום כן אז התפרנסו רוב יהודי דמשק מיגיע כפם במלאכה, תעשיה ומסחר קטן וגדול. היחס אל "המלאכה" היה טוב ורבים מהחכמים קבעו עתים למלאכה, גם עכשיו לא נפגש בדמשק אותו יחס משונה אל המלאכה שאנו רגילים בו בגלות המערב.

האומניות המצויות ביותר בין יהודי דמשק, היו: הרצענות, כלומר תפירת נעלים חדשות, והאושכפות, היא תקון נעלים ישנות, מלאכת הצריפה בזהב בכסף ובנחשת. אמנות זו האחרונה היתה בכלל מפותחת מאד בין יהודי המזרח, ביחוד במדינות ערב מימי מוחמד (במדינה) ועד היום בתימן. בעלי אומנות אלו היו מסובבים עפ"י הרב בעיר ובכפר ממקום למקום ומכריזים על אומנותם. גם מלאכת האריגה היתה נפוצה מאד. ביחוד הצטיינו בקליעת מחצלות של קש וקנים דקים למשטח הקרקע והכתלים ולסכה מצל. במלאכה האחרונה הראו גם אמנות בקלעם בתוך המקלעת תמונות מתמונות שונות, ציורים ופסוקים וחרוזים שזורים⁴³. מלבד זה עסקו גם "בקשירת-ספרים" (לאשר יאמר היום "כריכה" אמרו אז "קשירה")⁴⁴.

מן האומנים האלה היו עובדים אם בחנויות ואם בצדי חנויות אשר בשוקי העיר השונים, כנהוג עד היום במזרח. גם היו מחזרים כרוכלים ב"שמיניות-העיר" הגדולה ועושים מלאכת תושבי העיר או מלאכת הבדואים הנכנסים למדינה. ואולם החלק היותר גדול של בעלי המלאכה היה מכרח להביא מרחוק לחמו, בחזרו בעירות ובכפרים הקרובים והרחוקים, וחי חיי נדודים. הצורף או הרצען היה בא לכפר, שוהה בו ימים, שבוע או יותר, גומר את העבודה שנמצאה לו ועובר לכפר אחר. היו כאלה שהיו מרחיקים נדוד עד לבין הבדואים הפראים במדבר סוריא, והולכים ועוברים גם עד ערי חגאז, ולא היו חוזרים לבתיהם בלתי אם לפסח, חנכה או פורים⁴⁵. ככה היו, למשל, רב תושבי גובר אמנים-נדודים, ובתי היהודים היו שם תמיד ריקים מתושביהם הגברים⁴⁶.

רוכלות זו אמנם לא העשירה את בעליה, ורק בדחק גדול הספיקה להם די מחיתם. בכל זאת החזיקו בה, אף על פי שסכנו בה את נפשם, ותמיד היו חייהם תלואים להם מנגד. אכן בעירה, בכפר או גם במושב הערבי או הבדואי, ואם גם רחוק מן הישוב, היו חיי האמן בטוחים וגם נוחים, כי הערבים היו זהירים-מאד במצות "הכנסת-אורחים" – "הצורף בזהב ובכסף והאורג והרצען והמתקן נעלים רואה סימן ברכה, כי הם מחזרים בכפרים ובעירות, והישמעאלים גומלי חסד הם ונותנים להם לחם ודבש ופירות בחנם כל צרכם, ואינם מקפחים שכרם"⁴⁷, אבל הדרכים היו תדיר בחזקת סכנה: בדרכים נמצאו מחבואי שודדים ומאורות רוצחים, אשר ארבו לכל עובר ושב, על-פי-הרב היו יוצאים הרוכלים רק ב"שָׁרֹת". ואולם יש אשר לא תמצא שירה, וביחוד בין כפר לכפר, והיו הולכים יחידיים או זוגות. בשו"ת נזכרים עשרות מקרי רצח של שחיטה ודקירה וטמינה בחול. מקרים אלו נשארו לזכרון מתוך בקשות היתר לנשואין מנשי ההרוגים "העגונות"⁴⁸.

מקרי רצח כאלה קרו לא רק בדרך דומאר והמדבר, הרחק מהעיר, כי-אם גם בתוך העיר. בגן-מידאן, השמינית הדרומית של העיר דמשק, מקום מושב הפראים שבבני ישמעאל עד היום הזה, וגם ליד "תורבאת אל יהוד", הוא "בית-העלמין היהודי", קרו מקרים כאלה באין דין ואין דין⁴⁹. ולמרות כל אלה לא חדלה הרוכלות מיהודי דמשק עד היום.

עסק מיוחד שהתפתח בדמשק במחצית השניה של המאה הרביעית היה "הכתיבה", לאמר העתק כתבי-יד של קבלת מהרח"ו ורבו האר"י. עשרות סופרים נהרו לדמשק מן החוץ, וביחוד מא"י, לשם עבודה זו, ולפי האגדה נמצאו בעת-צורך שלש מאות סופרים שיכלו להעתיק במשך שלשה ימים את כל כתבי המקובל רבי חיים ויטאל.

גם בתעשיה עסקו יהודי דמשק. נמצאו כאן יהודים בעלי בתי-חרשת שעסקו באריגה וטויה של צמר פשתן ומשי, בצביעה ו"צריפה". בתים אלה נמצאו גם בשמינית היהודים גופה. אך לרב נמצאו בתי-חרשת יהודים כאלה בחצרותיהם אשר בשוקי העיר, המיוחדים לתעשיה זו או אחרת.

יזכר נא גם הדפוס העברי שהובא לדמשק בשנת שס"ה. בדפוס זה, הראשון בדמשק בכלל, עבדו ארבעה אנשים. ואולם רק ספר אחד נדפס בו הוא הספר "כסף נבחר", דרשות על התורה, לרבי יאשיהו פינטו, רב דמשק ואחד מגדולי הדור ההוא, "שהזיל כסף וזהב מכיסו להביא את הדפוס לדמשק". ספר זה הוא יקר המציאות כעת⁵⁰.

המסחר

היהודים בדמשק עסקו גם במסחר קטן וגם במסחר גדול. בשמינית היהודים וגם בשאר חלקי העיר היו להם חנויות של מכלת "שמן ובורית ומיני מאכל ושאר מיני סחורה"⁵¹. יתר על זה היו מצוים רוכלים נושאים חבילות סחורותיהם בכתפיהם או על חמורים, ומחזרים בעירות ובכפרים כדרך חבריהם בעלי-המלאכה שהזכרנו לעיל. מובן מאליה, שאלה הרוכלים שהיה אתם תמיד איזה רכוש, היו צפויים הרבה יותר לסכנת-דרכים מאחיהם בעלי-המלאכה.

במסחר הגדול לקחו היהודים חלק חשוב. רב מסחרם היה בצמר משי, נחשת וברזל. הם עמדו בקשרי מסחר עם א"י ומצרים וגם

ערי ארצות עבר-הים כויניציא. ידיעת הרבה שפות (תורקית, פרסית, ספרדית ואטלקית) מצד אחד, והקשר בין יהודי הארצות השונות מצד שני, הכשירו את יהודי דמשק למסחר-ארצות, והועילו הרבה להרים קרן המסחר והתעשייה הדמשקית בכלל⁵².

מספר גדול מעשירי היהודים עסקו גם בשולחנות או בהלואה ברבית⁵³. לרבים מסוחר היהודים היו סניפים, שותפים ובאי-כח בכרכים במצרים או גם במדינות אחרות⁵⁴.

בין הסוחרים היו גם עשירים מופלגים, כאשר יעידו לנו סכומי הכספים הנזכרים במקורות התולדות של המאה ההיא. לדוגמא: ר' כלב פינטו⁵⁵, שחי בראשית המאה, עזב אחריו יותר מעשרים אלף פרחים⁵⁶ במזומנים. אלה הסוחרים הגדולים היו ברכם חכמים "רשומים", והיו על-פי-הרב עיני-העדה "המועלמים". על ידי יחסם הקרוב, לרגלי מסחרם, אל גדולי הערבים והרשות יכלו לעמוד בפרץ בכל צרה ומצוקה. הם גם נשאו על-פי-הרב בעל צרכי-הצבור וכלכלת העניים.

התפלגות הקהלה לעדות שונות ואחודה

לפי הנראה מתוך השאלות-והתשובות ושאר המקורות הראשונים נחלקו יהודי דמשק בראשית המאה הרביעית לשלש קהלות נפרדות זו מזו: (1) קהל המסתערים, הם תושבי הארץ מקדם; ועליהם יחשבו גם כל אלה הבאים לדמשק מארצות המזרח הקרובות, מבבל ומפרס. (2) קהל הספרדים שבאו אל העיר במשך המחצית השנייה של המאה השלישית, והם פליטי גולי ספרד ופורטוגליא. (3) קהל סקאלאין, גולים מהאי סיקיליא בפרט ואיטליא בכלל, שבאו אל העיר בזמן אחד עם הספרדים⁵⁷. שפת הקהלה הראשונה היתה הערבית. שתי הקהלות האחרונות דברו בשפת לאדינו, היא הז'רגון הספרדי, אשר בפי אחינו הספרדים בא"י ובערי-תוגרמא עד היום הזה.

בראשית המאה גדל מאד הפרוד בין קהל המסתערים ובין שתי הקהלות האירופיות⁵⁸. מלבד שנוי השפה, שהיה גורם חשוב לפרוד, נפרדו האירופיים מהמסתערים אף בנמוסי חייהם. גם תלבשת המסתערים המזרחית היתה בלי ספק זרה מאד לרוח היהודים הספרדים והסקאלאנים. וגם בענייני דת ומנהגים נבדלו אלה מאלה. ככה היו, למשל, שנויים ביניהם במנהגי התפלה ונוסחה. דבר זה האחרון גרם מאליו ליסוד בתי-כנסיות מיוחדים לכל קהלה – היסוד הראשון לפרוד. ואכן לא רק בדמשק, כי אם בכל מקום בואם בערי סוריא וא"י, השתדלו גולי ספרד ליסד להם קהלות לעצמם, נפרדות בכל מתושבי המקום. כמו בירושלים, בצפת ובצידון, כן היו להם גם בדמשק: רבנים, בתי כנסיות, קופות צבור וגם בתי-קברות בפני עצמם.

אמנם ברב ענייני העדות נפרדו גם קהל סקאלאין והספרדים לשתי קהלות. ואולם בכל-זאת היה הקשר של שתי הקהלות האלה בין זו לזו רב יתר מהקשר אשר בינן ובין קהל המסתערים. הסבה לדבר היה, ראשית כל, שפת הלאדינו המאחדת אותן לאחת. ומלבד זה חשו שתיהן עצמן כגרים בארץ והתאחדו בעניינים שונים בחיי הצבור. ביחוד נכרת אחדותן בשעת התנגדות לקהל המסתערים התושבים. ככה היו שתי הקהלות הספרדיות מאוחדות במקום **בית-הקברות**, אך **נפרדו** לשתי "חברות-קדישות"⁵⁹.

החיים הצבוריים

חיי הצבור היו, כנראה, מסודרים עוד משנים קדמוניות בסדר ומשטר יפה עד מאד. ואולי השפיעו עוד הספרדים החדשים לטובה והביאו גם הם תקונים נוספים בהנהגת העדה וחיי-הצבור.

בבואנו לצייר לפנינו תמונת חיי-הקהלה בזמן ההוא, כאשר נשמרה ב"שאלות-ותשובות", נמצא גם אחרי הפרד יהדות דמשק לשלש קהלות, סדר ומשטר בכל.

בראש כל קהלה וקהלה עמדו שני ועדים: (1) האחד ועד גשמי, או "שבעת-טובי-העיר" (זט"ה)⁶⁰. ועד זה חבר משבעת עסקנים, חכמים ועשירים, סוחרים יודעי פרק בישוב-העולם. הם היו באים ביחסים קרובים עם ראשי המושלימים והמושלים והשתדלו בכל-עז לטובת-העדה בענייני פנים וחוץ. בראש ועד זה עמד "ראש-הקהל" שנקרא בשם "אלמועלם"⁶¹, כעין נשיא או נגיד. (2) מלבד זה היה ועד-רוחני. בראשו עמד הרב, שנקרא אז בשם העתיק "חבר"⁶², ולידו שלשה דינים. כפי התעודות הקימות היו גם לזט"ה וגם להרב ובית-דינו סופרים מצוינים, יודעי מלאכת הספרות והמזכירות, ולהם פנקסות פתוחים עם פרוטוקולים ברורים וחשובות מפורטים. גם אחרי עבור שנים רבות יכלו להשיג במשרדים אלו העתקות נכונות ונאמנות של פסקי הדינים, החלטות ותקנות ישנות. מתוך התעודות האלה נכר, שגם החברה-קדישא ובית-המטבחים התנהגו בסדר יפה⁶³.

בתי-הכנסת התפתחו אף הם. בזמן ההוא נבנו בתי-הכנסת היותר יפים בדמשק עד-היום הזה. בראשית המאה נמצאו בדמשק רק שלשה בתי-כנסת⁶⁴. במשך המאה נסגר אחד או שנים מאלו⁶⁵. ואולם במקומם נוספו עם התרבות המתישבים בתי-כנסת אחדים גדולים ויפים, כמו ביהכ"נ אלרקי, כליף וסקאלאין וביהכ"נ מהרח"ו, ובהכ"נ אלפרנג⁶⁶. לכל קהלה היו בתי כנסת מיוחדים

נפרדים בנוסח וגם **בנגינה**. ליד בתי-הכנסת נמצאו לכל קהלה בתי תלמוד-תורה והקדש בפני-עצמם⁶⁷, שהוחזקו ע"י הערכות ומהכנסות בתי-הכנסיות.

הועד הגשמי של כל קהלה וקהלה עבד יד ביד עם הועד הרוחני. כח זט"ה, הוא הועד הגשמי, היה גדול בכחו של הרב ובית-דינו, וכחם של אלו היה גדול בכח התורה, המזוין בנשק של חרמות ואסורים⁶⁸. ונשק זה הטיל אימה ופחד על היהודים בדמשק, עד כי חששו מפניו ללכת לערכאות. ישראל, שמסר דינו לערכאות, נחשב אז ל"מוסר ועובר על דת"⁶⁹. בזכות השקפה זו נמנעו פעמים רבות מגרם חלול שם ישראל. ואולם כח זה של התורה לא שלל את זכות הקהל אף במקצת. כי מנוי הרבנים ופטוריהם היו מסורים בידי זט"ה והקהל כלו, וכל דבר גדול כמנוי זט"ה או רב לא נעשה אלא בהסכמת כל הקהל, שרוחו היה ער לכל עניני הקהלה והשתתף בכל דבר צבורי קטן וגדול. החוש הצבורי היה מפותח, במדה שאין למעלה הימנה, כמו בקהלות היותר מודרניות והיותר מפותחות⁷⁰.

ואולם אם גם נחלקה יהדות דמשק בראשית המאה לשלש קהלות, הנה יש לציין, כי גם בזמן שפרוד הקהלות הגיע עד קצהו האחרון (ביחוד בראשית המאה), בכל-זאת היו אף אז מאוחדים כל יהודי דמשק בענינים כלליים וראשים. "השיך-אל-יהודי"⁷¹, או "המוכתר", היה בא-כח היהודים כלם לפני הממשלה ואליו פנתה הממשלה בדבר המסים והגזרות של כל יהודי דמשק. היה ליהדות דמשק גם "סופר-הקהלות" לכלן יחד. הוא היה כעין המזכיר הראשי של היהודים והמשגיח על "קפת הצדקה לעניים", שהיתה כללית, ועל "הקפה של א"י" – וכל אלה התנהלו בסדר ומשטר יפה עד מאד⁷².

תשלומי המסים והוצאות "הגזרות" והעזרה לעניים היו באים מכל הקהלות בשוה. ההכנסה היתה: (1) מ"העריכות", שהוטלו על היחידים פעם לפי ערך רכושם, ופעם לפי הנפשות, ופעם בהתחשב עם השתים יחד; (2) מבתי-הכנסיות השונים, "ממצוות". על פי הרב היתה הכנסתם יתרה על הוצאותיהם; (3) מחברה-קדישא; (4) מהכנסת שכירת הבתים והחצרות של "הוקוף", היינו "ההקדש", לשם צרכי העדה וענייה⁷³.

עדת היהודים בדמשק נחשבה אז להעשירה והמאושרה ביותר בקהלות סוריא וארץ-ישראל. שכנו בתוכה בכבוד המון עשירים גדולים וקטנים, בעלי יכולת ורצון לדאג לענייהם, ולא הוזקקו לבקש עזרת נדיבי ערים ומדינות אחרות. ולא זו בלבד: יהודי דמשק עוד קמו לעזר בנדבותיהם ליישובי ארץ-ישראל הדלים בצפת, ירושלים וחברון. בדמשק היו "מעמדות קבועות", "גבאים והערכות" לטובת העניים ותלמידי-החכמים אשר בארץ ישראל. בכל עת צרה היה בא שליח א"י לדמשק הקרובה, ומקבץ בה סכומים הגונים. רבים מן העשירים זכרו את "ארץ הקדש" בעזבוניהם ויקדישו חצרות ובתים "וקוף" לעניים, תלמידי חכמים וישיבות של ירושלים, צפת או חברון⁷⁴.

מלבד העזרה הכספית הזו הצטיינו יהודי-דמשק, וביחוד ראשיהם, בהשתדלויות שונות, לעתים בצרה, לפני מושל העיר או המשנה שהיה המושל הראשי, ועל פי רב הבלתי-מגבל של סוריא וא"י. ואף השתדלו לפני השולטן בקושטא בעצמו, והיו מגני הארץ⁷⁵. בעת הצורך ידעו היהודים גם אז לערך מחאות פומביות והפגנות בשוקים בקול צעקה ובכי נגד הרדיפות והמצוקות של המושלים הקטנים בעירותיהם, בא"י, נגד היהודים. "ר' חיים די שיהיו (או די שיריש) מרמלה נשלח לדמשק להשתדל נגד גזרות אבן-פרוך, והוא "קבץ כמה יהודים וילכו לפני השר ויקרעו שמלותם ויבכו, ויספרו לו את כל התלאה"⁷⁶.

מקרה בודד אחד אנו מוצאים במאה הזאת, שהושיטו בני-דמשק יד בבקשה לעזרת כספים, וישלחו שליח לטובת עניי גובר, מקום ביהכ"נ אלישע והמרכז הכללי לכל סוריא לעליה לרגל. בני גובר באו אז במצוקה גדולה והוטלו עליהם מסים כבדים ותשלום חובות עתיקים, ונזקקו לעזרה כספית גדולה⁷⁷. ואולם, כאמור לעיל, נחשבה אז גובר לעירה מיוחדת בפני-עצמה ומרכז של קדושה כללי לסוריא. ורק אחרי רדת שם הישוב פלאים, היתה גובר למשא כבד על דמשק ימים רבים.

ואולם מקום "המחלוקת" לא נפקד גם כאן. הסבה למחלוקת היתה בדמשק עוד יותר מצויה מאשר במקומות אחרים, והיא כי בני הישוב החדש כמו זר נחשבו לבני הישוב הישן, המה ראשיהם ורבניהם. יהודי דמשק נפרדו לקהלות, שכל אחת מהן היו לה רבנים ראשיים ומוסדות בפני עצמה. וכפעם בפעם פרצו סכסוכים בעניני רבנים ומוסדות. ואם כי עד ערכאות לא באו דברי ריבותיהם, הנה זעזעו את כל אשיות הקהלה והד המריבות נשמע ביהדות ממצרים ועד קושטא.

קנאת הקהלות זו בזו הורגשה ביחוד ביחס בין הרבנים. רבני המסתערים חשבו את עצמם "למארי-דאתרא", בקיאים במנהגי הארץ מקדם. ואולם רבני הספרדים מצאו להם משענת אחרת, והיא כח גדולי רבני צפת, שהיו על פי רוב אף הם מגולי ספרד, ושנחשבו אז לבני-סמכא ראשונים במעלה בכל המזרח הקרוב. בפרוץ איזה סכסוך בהלכה או במשפט בין העדות, ונחלקו רבני הקהלות בדעותיהם, היו הספרדים בתור "גרים" בארץ, החושבים עצמם לנרדפים – פונים מיד לבקש עזרה מרבני צפת. גדולי צפת, בהיותם רחוקים ממקום המעשה וקרובים ברוחם לספרדים, הפריזו ברב הענינים על המדה ולא נקו ממפלגתיות. וככה נמצא כבר בראשית המאה כח הספרדים "הגרים" רב מכח המסתערים "התושבים". הספרדים נצחו על פי רב והתושבים הרבים היו "הנרדפים", לפי-האמת. וכאשר קרה, שאחד מרבני המסתערים נסה להקשות את ערפו ועמד בתקף לצד קהלתו – נכוה מגחלתם של גדולי צפת. מזמן לזמן, בגבור הרעה, היו מגדולי צפת באים לדמשק בתור צירים שלוחים מאת חבריהם לחקור את הדברים,

ולהוציא משפט הספרדים לאור זכותם לפועל. פרטים מלאי ענין במחלוקת כזו ימצאו ב"שאלות-ותשובות", אשר עברו בין רבי יוסף צאניא, רב המסתערים בדמשק, ובין רבני ארץ-ישראל, רבי משה מטראני (המבי"ט) ורבי יוסף קארו (בעל "השולחן ערוך"). רבי יוסף צאניא זה היה טפוס מצוין. הוא היה ירושלמי-דמשקי ונבחר לרב להסתערים⁷⁸.

מחלוקת זו יכולה לשמש בתור הוכחה ע"ד היחס בין הרבנים ועמדת רבני צפת לענינים: היא פרצה בשנת שכ"ג על-דבר מקום קברות. היה מעשה וקנתה משפחת כליף, משפחה מסתעריבת חשובה מאד, אחוזת קבר בבית הקברות של הספרדים. הספרדים מחו נגד זה. והגיע הדבר לידי כך שהיו מי שהורו, שיוציאו את עצמות המתים המסתערים מבית-הקברות של הספרדים, מפני לא היתה להם זכות ה"שכיבה" אצל הספרדים⁷⁹. עובדא זו מראה גם בכלל על השקפתם של הספרדים "המיוחסים" על המסתערים תושבי המקום.

גם בתוך אישי הקהלות השונות בפנים הקהלה פרצו לפעמים קטטות חזקות. מפני חזקת "מקום" בביהכ"נ וכדומה. הדבר הגיע לידי-כך, שנפרדו רבים מתוך הקהל ליסד להם "בית-כנסת" מיוחד, והמריבה פרצה בשעה כזו ותלהט מאד.

ואולם לשבחה של יהדות דמשק צריך לברר, כי גם בשעה שיצאו המחלוקות ונשמעו גם מהלאה לשערי דמשק, הנה נגמרו תמיד בין היהודים עפ"י משפט התורה. נזהרו היהודים מלהביא משפט יהודי, אם פרטי ואם צבורי, לפני הממשלה. הרבנים היו המתוכים בין העדות בכל ריב ומשפט. ואם הם לא יכלו להביא הדבר "לעמק השווה", או שהם עצמם נסתבכו בסבך המחלוקת, היו פונים לרבני הגליל ועירות אחרות, ורוב הדעות הכריע והביא סוף-סוף לידי גמר טוב בכל הריבות והסכסוכים⁸⁰.

אך מצב זה של פרוד, לא שרר בלתי אם בעשרות השנים הראשונות של המאה. מעצמן נתאחדו הקהלות לאט לאט במשך הזמן, והיו לקהלה אחת. ושתיים הן הסבות, האחת: אם אמנם עלו גולי ספרד על יהודי דמשק גם במעלות הרוח וגם במצבם החמרי, הנה בכל-זאת לא יכלו להשאר לגמרי במחיצתם בעיר רבת עם ומרכז חיים ערביים ומסחר ערבי כעיר דמשק. השפה הספרדית, ראשית הפרוד, נשכחה כִּלְה במשך חמשים השנים הראשונות מפי יוצאי ספרד. הערבית ירשה אותה, ותהי הקהלה היהודית שפה אחת. המסחר עם הערבים ועם יהודי המקום קרב את החדשים אל התושבים. "נשואי-תערובת" פעם בפעם קרב גם את הלבבות ואחד אישים מהקהלות. ועוד סבה שניה: מהצד הרוחני אמנם נצחו הספרדים. הרבנות-הראשית עברה לידם, ובמובן ידוע גם כבשו את הקהלות. אך מצד אחר, הלכו במשך הימים לעולמם כל אותם הרבנים וראשי-העדה הראשונים אשר קנאו ל"יחוסם". במקומם קם דור רבנים וראשי-עדה, אשר אם גם היו צאצאי גולי-ספרד, הנה נולדו הם בעצמם בדמשק או בשאר עירות במזרח, ולא הבדילו עוד בהקפדה יתרה בין ספרדי למסתערי. הרב יאשיהו פינטו, החשוב ברבני דמשק במחצית השנייה של המאה, שהיה בעצמו מתיחס ליוצאי-ספרד, היה כבר בנו של יליד דמשק, והוא הורה לצידון, שאין רשות לספרדים החדשים המתישבים בה להנהיג נוסח תפלה אחר ממה שהיה נהוג עד עכשיו אצל המסתערים⁸¹, ור' חיים ויטאל המקובל אמר על פרוד הקהלות: "לא כאלה חלק יעקב, כי כלנו בשם בית-ישראל, עם אחד ושפה אחת לכלנו"⁸².

עד סוף המאה נמחו כל סימני הפרודים בין הקהלות גם בבתי-הכנסיות ומנהגי התפלה. כל הקהלות חזרו והשתתפו בקהלה אחת גדולה גם בעסקי בית הקברות וחברה קדישא. הפזמונים והנגונים התערבו זה בזה ונמוסים בנמוסים ומנהגים במנהגים נגעו ויתמזגו יחד. ותוצאות מציגה זו נשמרו לנו עד היום הזה ביהדות דמשק.

נצחו המסתערים את הספרדים בכח ההשפעה של דמשק העיר הערבית. והספרדים עזבו את שפתם, שנו מעט מעט את מלבושיהם, הסתגלו להנמוסים המקומיים (מה שלא היה לא בצפת ולא בירושלים: בשתי הערים האלה נשארו הספרדים מדברים בשפתם וגם בנמוסיהם. והדבר מובן: בצפת ובירושלים חיו היהודים רק בתוך עמם ולא נתבטלו ברב גדול של ערבים ובסביבה ערבית כמו בדמשק). ואולם הצד היהודי, הצד התרבותי שבאצילי ספרד נצח. ואם אמנם לא נראה כאן בלתי אם "תרבות ספרד טרם תכבה", יכולה היא מאה זו להראות על אנשים גדולים בתורה, בחכמה, בשירה וגם בהיות העולם⁸³.

המצב הרוחני

במקורות שונים נשמרו לנו פרטים שונים, המפיצים אור על המצב הרוחני של יהודי דמשק בעת ההיא. הדת תפסה מקום בראש ואתה התורה. בתי-הכנסיות והמדרשים היו המרכזים הראשיים לבני הדור ההוא. היו לומדים שם שעורים בבקר ובערב וגם בצהריים שעורי משנה, רמב"ם – זה הלמוד ששבה תמיד את לב אחינו הספרדים – וגם תלמוד. בשבתות וימים-טובים היו החכמים דורשים לפני העם בבתי-הכנסיות בעיר ובגובר ומעוררים אותו לתשובה⁸⁴.

החנוך לא הצטמצם רק בבתי תלמוד-התורה לקטנים. נמצאו גם ישיבות בחורים תחת ראשות הרבנים מארי-דאתרא, שמהם יצאו גדולי-ישראל מורי-הלכה⁸⁵. הקהל דאג למוסדות אלה והחזיק אותם בכספו.

אמנם, נמצאו גם "עמי-הארץ" בין המון העם, על-פי-רב בין אותם הרוכלים מהמסתערים, שרב חייהם בלו בין פראי-ערב לסבת פרנסתם. ואולם גם "עמי-הארץ" אלה היו שומרים מצוות הדת בכל דקדוקיהן, כי הרבנים השגיחו על עניני הדת בכל תקף ועז. לא

הַעֲזוּ, לַמְשָׁל, מִי-שֶׁהוּא גַם לִשְׂאֵת מִשָּׂא מַחוּץ לְעֶרֶב בַּשַּׁבָּת⁸⁶. "וּמַעֲשֵׂה הָיָה בַּעַם-הָאָרֶץ, שֶׁהֵלַךְ מִצִּפּוֹת לְדַמְשֶׁק, וּבְלִיל ב' שֶׁל יוֹם-טוֹב שֶׁל גַּלְיֹת הַכְּנוֹר בִּידוֹ וּנְיָגָן, וַחֲפָצוֹ לְנִדּוֹתוֹ", אֶף-עַל-פִּי שְׂבָאֲרֶץ-יִשְׂרָאֵל כִּבְר חוֹל וּמוֹתֵר לִנְגֹן, מִשּׁוֹם שֶׁהָיָה עָלָיו לִנְהַג כַּחוֹמְרֵי הַמָּקוֹם שֶׁהֵלַךְ לָשֶׁם⁸⁷.

גַּם סִדְרֵי-הַקְּהֵלָה, הַזֶּה, הַמוֹעֵלָם, הַשִּׁיחַ-אֶל-יְהוּדָה, הַרְבָּנִים וְהַסּוֹפְרִים, דְּקֹדֶק וּפִי-הַסֵּדֶר בַּפְּנִקְסוֹת חֲשִׁבוֹנוֹתֵיהֶם וְהַפְּרוֹטוֹקוֹלִים, הַדֹּאגָה לַעֲנִיִּים, לַחֲנוּךְ סֵדֶר הָעֵרִיכּוֹת מִצַּד אֶחָד, וּמִצַּד שְׁנֵי הַתַּפְתָּחוֹת בַּמִּסְחָר, חֲשִׁבוֹנוֹת מִסְחָרֵיהֶם וְאֶף כָּל הַמּוֹן הַסְּכּוּסִים שֶׁפָּרְצוּ בֵּין הַתְּגָרִים, הַזְרוּעִים עַל פְּנֵי "הַשְּׂאֵלוֹת וְהַתְּשׁוּבוֹת" – כָּל אֵלֶּה מַעֲיִדִים שִׁיְהוּדוֹת דַּמְשֶׁק עֲמָדָה בְּזִמְנָה הַהוּא בַּגְּבָה תְּרַבּוּתִי מִסְפִּיק.

הַחוֹשׁ הַצְּבוּרִי הָיָה אֶף הוּא מִפְּתַח מֵאֵד בְּאִישֵׁי-הַקְּהֵל. אִסְפוֹת הַקְּהֵל הָיוּ, כִּנְרָאָה, לַפְּרָקִים תְּכוּפִים. כָּל דָּבָר נִכְבֵּד, כִּמְנוֹי רַב, לֹא נַעֲשֶׂה בְּלִתִּי אִם בַּהֲסַכְמַת כָּל אֲנָשֵׁי הַקְּהֵל וּבַחֲתִימָתָם⁸⁸. וּפַעַם בַּשָּׁנָה שֶׁל"ה אָנוּ מוֹצִיאִים, שְׁנִסְעוּ עֲשָׂרִים בְּעַלִּי-בָתִּים מִקְּהֵל אֶחָד לַצִּפּוֹת לְהַבִּיאַ מִשֶּׁם רַב לַקְּהֵלָה⁸⁹.

מִלְבֵּד לַמוֹד הַתּוֹרָה בְּבִתֵּי-הַכְּנָסִיּוֹת וְהִישִׁיבוֹת לַמְּדוֹ הַיְּהוּדִים לַדַּעַת אֶת הַשְּׁפָה הָעֵרֶבִית. וּבְכָלֵל מֵרָאָה עַל הַתַּפְתָּחוֹת הַסִּגְנוֹן הָעֵבְרִי שֶׁל הַרְבָּנִים בַּמָּאָה הַהִיא, וּבִיחּוֹד הַסּוֹפְרִים שֶׁל הַקְּהֵלוֹת, שְׁנוֹסְחֵי כְּתָבֵיהֶם יְכוּלִים לִשְׁמַשׁ לְדוֹגְמָא לְדִיּוֹק וּבִרְרוֹר.

מִהָעֵרֶבִים לַמְּדוֹ הַיְּהוּדִים אֶת הַזְמָרָה, וּבַמְּדָה יְדוּעָה גַּם אֶת הַשִּׁירָה⁹⁰. וְאוֹלָם לַצַּד הַזְמָרָה הָעֵרֶבִית הִיָּתָה בִּידָם גַּם נְגִינַת הַסִּפְרָדִים שֶׁהִבִּיאוּ עִמָּהֶם מֵאַרְצוֹת גִּלּוּתָם וְהוֹרִישׁוּהָ לְדוֹרוֹת אַחֲרֵיהֶם. וְלִרְגֵלִי הַנְּסִיעוֹת הַתְּכוּפּוֹת שֶׁל יְהוּדֵי דַמְשֶׁק לַפֶּרֶס וְתִרְכִּיָּה, וְהַקְּשֶׁר עִם אַרְצוֹת אֱלּוֹ בְּכָלֵל, הִבִּיאוּ אִתָּם גַּם מְנִינּוֹת פֶּרֶסִיּוֹת וְתִרְכִּיּוֹת, שְׂאוֹתוֹתֵיהֶם נִכְרוּ בַּמָּאָה הַהִיא⁹¹.

רוּחַ הַשִּׁירָה וְהַזְמָרָה שָׂרְתָה עַל רוֹב יְהוּדֵי דַמְשֶׁק מִ"רֹאשֵׁיו וְעַד עֶרְטֻלָּאִיו"⁹². מִלְבֵּד ר' יִשְׂרָאֵל נִגְאָרָה הַמְּשׁוֹרֵר הַנֶּאֱדָר, קִמּוֹ אִז מְשׁוֹרְרִים וּמְזַמְרִים אַחֲרֵים מַחְכְּמֵי הָעִיר וְגַם מְדַלֵּת הָעַם⁹³. הָאֲחֵרוֹנִים שָׂרוּ שִׁירֵיהֶם בָּעֵרֶבִית. עַד הַיּוֹם הַזֶּה נִמְצָא אֲצֵל יְהוּדֵי דַמְשֶׁק הַמּוֹן פְּזוּמוֹנִים עִם "לַחֲנִים", שְׂרוּבָם הֵם יְצִירוֹת הַמָּאָה הָרְבִיעִית.

בַּלְמוּדֵי הַתּוֹרָה הַצִּטִּינוּ חֲכָמֵי דַמְשֶׁק בִּיחּוֹד בַּמְּקָצוֹעַ "הַדְּרוּשׁ", יוֹתֵר מֵרַבְּנֵי שְׂאֵר עִירוֹת סוּרִיָּה וְא"י. אֲפֶשֶׁר מֵאֵד, שִׁגְרָם לְזֶה הַמּוֹן "עַם-הָאָרֶץ", שֶׁנִּמְצָא בִּיּוֹתֵר בַּדַּמְשֶׁק. לֹאֵלֶּה הַתְּאִימָה הָאֲגֵדָה יוֹתֵר מִהַלְכָּה וְהַדְּרוּשׁ יוֹתֵר מִהַפְּלוּל⁹⁴. בִּיחּוֹד גַּבֵּר הַדְּרוּשׁ בַּמַּחְצִית הַשְּׁנִיָּה שֶׁל הַמָּאָה.

בְּאוֹתוֹ הַזִּמְנָה הִיָּתָה דַּמְשֶׁק לְמִרְכְּזָה שֶׁל חֲכָמַת הַסּוּד וְהַקְּבֵלָה הַמַּחְדוּשָׁה עַפ"י הָאָר"י. ר' חַיִּים וִיטָאֵל מִשַּׁךְ אֱלִיּוֹ הַמּוֹן תַּלְמִידִים מֵא"י וְגַם מֵאַרְצוֹת אַחֲרוֹת. וְגַם אַחֲרָיו הַמְּשִׁיכּוֹ כֹּאֵן אַחֲיוֹ ר' מִשֶּׁה וּבְנוֹ ר' שְׁמוּאֵל וְתַלְמִידָיו אֶת פַּעּוֹלָתוֹ. וְאוֹלָם כְּדָאִי לְצִין אֶת הַדָּבָר, שֶׁעַם כָּל הַשְּׁפַעַת "הַסּוּד" לֹא נִפְקֵד מִקּוֹמוֹ שֶׁל "הַפֶּשֶׁט" וְאֶף לֹא נִפְגַּע. וְיֵתֵר עַל כֵּן: לַמוֹד הַסּוּד לֹא הִשְׁאִיר רֶשֶׁם מִיּוֹחַד בַּדַּמְשֶׁק בַּמָּאָה שְׂאֲחֵרֵי כֵן, וְעַתָּה כִּמְעַט נִמְחָה זָכְרוּ מִדַּמְשֶׁק.

הַשְּׁפַעַת הַסְּבִיבָה עַל הַיְּהוּדִים נִכְרַת בְּכָל אַרְצוֹת מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם, וְגַם בִּיהוּדוֹת דַּמְשֶׁק נִכְרַת הַשְּׁפַעָה זֹאת. וְאִם בִּיחֹס לַשִּׁירָה וְזְמָרָה, מִלֵּאכּוֹת וְאַמְנוּנוֹת שׁוֹנוֹת הַשְּׁפִיעָה הַסְּבִיבָה לְטוֹבָה, הִנֵּה הַשְּׁפִיעָה גַּם לְרַעָה בַּהֲשִׁירָה בִּיהוּדֵי דַמְשֶׁק (וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה!) אֶת כָּל מִינֵי הָאֲמוּנוֹת הַטְּפִלוֹת בְּכַשְׁפִּים, גִּלְגּוּלִים, נְבוּאָה-מֵרָאָה, הַשְּׁבַעַת-שְׂדִים, גּוֹרֵל-הַחוּל, שְׂרֻטֵּי הַיָּד, טְפוֹת הַשֶּׁמֶן עַל הַמִּים וְקִמְיָעוֹת, וְעוֹד כְּהֵנָּה וְכֵהֵנָּה. גַּם לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בַּשְּׁבּוּעוֹת וּבַקְּלָלוֹת עַל כָּל דָּבָר מִצֶּעֶר לַמְּדוֹ הַיְּהוּדִים מִהָעֵרֶבִים שִׁכְנִיָּהֶם. הַיְּהוּדִים הִלְכוּ לִשְׂאֵל בַּמְּכַשְׁפִּים הָעֵרֶבִים בַּהֲמוֹנִים, וְגַם אֲחֵדִים מִהַחֲכָמִים לֹא נָקוּ מִעוֹן זֶה⁹⁵. וְלֹא זֶה בְּלִבְד: הָיוּ גַּם יְהוּדִים וְיְהוּדִיּוֹת, שֶׁלְּמַדּוּ אֶת תּוֹרַת הַכְּשׁוּף וְהַצִּטִּינוּ בָּהּ בְּתוֹר מוֹמַחִים. נִמְצָאוּ שְׂעֵרֵבְכּוֹ תּוֹרָה זֹאת בְּתוֹרַת הַסּוּד הַיְּהוּדִית וְיַעֲרֹכוּ גּוֹרֵלוֹת וְלַחֲשִׁים וְנְבוּאוֹת, שְׁחוּל וְקֹדֶשׁ שִׁמְשׁוּ בָּהֶם בָּעֵרֶבֻבִיא. הָאֲמוּנוֹת הַטְּפִלוֹת הָאֵלֶּה⁹⁶ דָּחְקוּ אֶת רְגֵלֵי חֲכָמַת-הַרְפּוּאָה⁹⁷, שֶׁהַיְּהוּדִים הַצִּטִּינוּ בָּהּ בַּמְּשָׁךְ תְּקוּפוֹת שׁוֹנוֹת שֶׁל דְּבָרֵי-הַיָּמִים. וְגַם בַּמִּצָּאֵנוּ זָכָר לְרופָא מְדַעִי יְהוּדִי בַּמָּאָה הַזֹּאת, הִנֵּה הָיָה גַּם הוּא "חֲכָם, רופָא וּמְקוּבֵּל"⁹⁸. בְּכָלֵל הָיוּ מִשְׁתַּמְשָׁים בִּ"מֵרָאוֹת" וּ"בְּטְפוֹת שֶׁמֶן עַל הַמִּים" וְ"הָיוּ מוֹצִיאִים כְּסָפִים רַבִּים לַמְּכַשְׁפִּים וּמְכַשְׁפוֹת עֵרֶבִים"⁹⁹.

הַשְּׁמוּשׁ בַּשְּׁבּוּעוֹת וּבַנְּדָרִים נִפְרָץ גַּם הוּא לְרֹב בַּמָּאָה הַזֹּאת. בְּכָל עֶסֶק וּמַעֲשֵׂה תַפְסָה הַשְּׁבּוּעָה אוֹ הַנֶּדֶר וְהַקְּלָלָה מִקּוֹם בְּרָאשׁ. הַרְגֵּל זֶה רָכְשׁוּ לָהֶם הַיְּהוּדִים מֵאֵת הָעֵרֶבִים, וְאוֹלָם נִתְּנוּ לַשְּׁבּוּעוֹת וּלְנִדְרִים צִבּוּן יְהוּדִי. וְכַמוֹכֵן שֶׁלְּשְׁבּוּעוֹת אֵלֶּה, שֶׁהִדָּת תּוֹמַכָּתָן, הִיָּה חֲזָק וְתִקְףָּה יֵתֵר עַל אֵלֶּה שֶׁל הָעֵרֶבִים. וְעוֹבְדָא הָיָה, שְׁכָל יְהוּדִי וְיְהוּדִיָּה וְגַם הַבוֹר וְעַם-הָאָרֶץ, יָדַע אֶת כָּל הַדִּינִים וְהַתְּנָאִים שֶׁל הַנְּדָרִים וְהַשְּׁבּוּעוֹת עַפ"י תּוֹרַת יִשְׂרָאֵל. כִּשֶּׁהִשְׁתַּמְשׁוּ בַּשְּׁבּוּעָה יָדְעוּ אֵיךְ "לְחַזְקָה בַּמִּסְמְרוֹת", שֶׁלֹּא תוֹעִיל לָהּ הַתֵּרֶת-חֲכָם וְכִדּוּמָה. הַנִּשְׁבַּע הָיָה נִשְׁבַּע "בְּנִזְרוֹת שִׁמְשׁוֹן, שֶׁנִּקְרוּ הַפְּלִשְׁתִּים אֶת עֵינָיו וְשִׁעָקֵר דְּלָתוֹת עֲזָה", הָיָה נִשְׁבַּע בִּ"תְּנָאִי כְּפוּל" וְכִדּוּמָה. וּמוֹכֵן מֵאֱלִיּוֹ, שֶׁרַבָּה הִיָּתָה הָעֲבוּדָה עַל רַבְּנֵי דַמְשֶׁק לְמַצָּא פִתְחֵי-חֲרֻטָּה כְּדִי לְהַתִּיר אֶת קִשְׁרֵי הַנְּדָרִים וְהַשְּׁבּוּעוֹת שֶׁל הַיְּחִידִים וְהַקְּהֵלוֹת שֶׁנִּדְרוּ בַּשָּׁעָה כְּעַם¹⁰⁰.

כִּנְרָאָה תַּפְסּוּ הַחֲרָמוֹת וְהַשְּׁבּוּעוֹת מִקּוֹם חָשׁוּב בֵּין הַיְּהוּדִים, אַחֲרֵי גִלּוּתָם מֵאַרְצָם וְאַחֲרֵי חֲרָבִן שֶׁלְטוֹנָם, מִשּׁוֹם תִּיקוֹן הַחַיִּים הַצְּבוּרִים וְהַפְּנִימִיִּים שֶׁל הַיְּהוּדִים בְּגוֹלָה. הַחֲרָם וְהַשְּׁבּוּעָה וְנִדְרֵי הַנִּזְרוֹת וְכִדּוּמָה הָיוּ הַנּוֹדְרִים נִדְרֵי וְעוֹמְדִים בַּפְּרָץ נֶגֶד יְחִידִים הַהוֹרְסִים אֶת חוֹקֵי הַצְּבוּר וְתַקְנוֹתָיו.

כי בענינים הפנימים של היהודים לא היתה ליהודים מוראה של מלכות, וכל הסכמות הקהלות בערי הגלות נתחזקו ונתבססו בכח חזק רק בתוקף החרמות והשבועות שנלוו להן. ועד כמה גדל הכח הזה אנו רואים מתוך תקנת רבינו גרשום מאור הגולה, הנשמרת בחרדת קודש מאות רבות בשנים, וכל הרבנים שבקשו לה היתר במשך תקופות רבות לא יכלו בכל מאמציהם להחליש את חמר ה"חרם" והקללה הצרופה אליה.

בכח החרם והשבועות נתקיימו כל שטרי החוזה, גמרי-נשואין וכל הסכמות שבין יהודי לחברו. ובאלה הובטחו הצדדים הרבה יתר מאשר יכלו להבטיח עצמם על ידי כח הממשלה ודברי ערבות אחרים.

עד כמה היה כח השבועה יפה בעת ההיא נראה מתוך זה שכל עסק פרטי או כללי, מנוי רב או פטור, גבית מסים והערכות¹⁰¹ או קיום נשואין – נחרצו בכח השבועה, המופלגה והאימה, שרק בדמשק ובתקופה זו היתה קימת. ואף מי שנתאהב באשה ידע להשבע "שלא ישא אחרת זולתה, ואם ישא יהי נזיר עולם, נזיר שמשון, שנקרו הפלשתים את עיניו"¹⁰². ובזה הכריח את ההורים להשתדל בדבר ולגמר את השדוך.

השדוכים בזמן ההוא החלטו בבחרותו של החתן וילדותה של הכלה, "שאלות ותשובות" שונות דנות בעניני נשואים כאלה. אחת, לדוגמא, דנה בדבר גט שנתן ר' יצחק בן החבר הר' חיים לחנה בת ר' שלמה יעבץ ביום ז' כסלו שנת שכ"ח, והיא נולדה ביום ז' אדר שנת שט"י¹⁰³, והרי היו הנשואים זמן מה לפני הגט, והיתה אפוא פחותה מבת שנים-עשרה כשנשאה. ועוד דוגמה טפוסית: "בחור אחד נשא אשה בת י"ב ולא יכול לה. כל השכנים מודים היות לו קצת חולי ובא לשחק על בנות ישראל, כי כן בהיותו בן כ"ג שנה ולא היה רוצה להנשא"¹⁰⁴. שדוכים אלו של הקטנים או של הילדים היו נגמרים על רגל אחת במסבת רעים ובסעודת פורים¹⁰⁵. עפ"ר היו משתדלים להשתדך עם קרוביהם מבני המשפחה¹⁰⁶, כמנהג וכחובה אצל הערבים עד היום הזה.

כדי לתת תמונה שלמה של חיי היהודים בזמן ההוא אין להעלים עין גם מזה, שלמרות מה שהיו זהירים אז בכל מצוות הדת לכל פרטיהן, אנו מוצאים במאה הרביעית קלות-ראש יתרה במה שנוגע לאהבה, נשואים וצניעות הנשים בכלל. הפנוי והפנויה, או בכלל האיש והאשה, לא היו רחוקים זה מזו, כנהוג אבל¹⁰⁷ היהודים החרדים בדורות הקדמונים ואפילו האחרונים: מעשי "התאהבות" היו מצויים לרוב, וקרו גם נשואים בכפיה ע"י נדרים ושאר אמתלאות. ומעשה ביהודי אחד בדמשק שנקרא בתאר "רבי" והוא "רבי אליעזר בן-מאיר גנל (צבי) אל בעל-בכי (מהעיר בעלבק) שעמד בשוק ושוחח בידידות עם מואנסה בת החכם ר' יהודה רקי, ואכלו ביחד תפוח זהב, ובתוך דבריהם הוציא ר' אליעזר טבעת ותחבו על אצבעה של מואנסה וקדשה בשוק"¹⁰⁸. אמנם המצב הפרוץ הזה בקדושין-חטופים היה שורר אז בכל ארצות המזרח ממצרים ועד חלב. מעשה דומה לנזכר קרה אז גם בקהירו אשר במצרים¹⁰⁹. והמצב הזה נמשך עוד משנים קדומות. עוד בשנת ש"ב קרה בארם-צובא, הוא חלב, "שבחור קדש בחורה לפני שני עדים בסתר ובמרמה, אשר הביא סכסוך גדול בעיר, וישאלו את פי רבני צפת". ואז התקינו בעדות אלו לא לקדש כ"א בפני עשרה, מנהג הקים עד היום הזה¹¹⁰.

מלבושי הנשים היו פרוצים יותר מדי. וכן תכשיטיהן, כמו, "אלו הפינגאנים (צעף) אשר בראשיהן, ודדיהן מגולות, וממלאות על חזם בגדים כדי שיראו דדיהן גדולות ומוליכות אל הליזארה (בגד לבן שמתעטפות בה) והנוקאנים (מכסה הפנים) דקים להראות גופם, ומשימים מיני בשמים לגרות יצר הרע באנשים בשוקים וברחובות להראות העמים את יפם"¹¹¹. מתכשיטיהן נזכר עוד "קלריגיאה (ענק) של זהב שיש בה עשרה זהב מתקאל"¹¹². לפריצות זו גרמו נדי חיי דמשק העליזים, שירתה וזמרתה, טבע הארץ הטוב, מימיה המרובים ופריה המתוק והמצוי בשפע. ואם גם לא נאמין לכל המון האשמות הנמצאות במקורות שונים על הפריצות, ששררה בדמשק בחלק מן המאה, הנה מעט מן האמת נדי יש בזה, ולא על חנם פגעו בענין זה קנאי הדור ההוא¹¹³.

בעניני הנשואין יש עוד להעיר, שהיתה ליהודי דמשק בזמן ההוא כתובה מיוחדת "כתובה כמנהג דמשק", והיא עפ"י תקנה האומרת, שאם מת הבעל ולא השאיר אחריו זרע של קימא יחלקו יורשי האשה עם יורשי הבעל "שלא יהי שורך טבוח לעיניך ולא תאכל ממנו". תקנה דומה לזו נמצא אצל היהדות המערבית בשם תקנת טוליטולא¹¹⁴. כנראה, ראשית יסוד מנהג זה בימים קדומים. הראיה לדבר, שחכמי הדור ההוא כבר נסתפקו בפרטיה¹¹⁵. ומפני שנויי המנהגים בענין זה בשאר המדינות נאספו אספות רבנים גדולות בשנת ש"ה ובשנת שכ"ט והוסיפו וגרעו מתקנת הכתובה וממנהג-דמשק¹¹⁶. בכתובת דמשק היה גם "מוקדם ומאוחר". פרוש "מאוחר" הוא כעין זה שאנו רגילים לקרא בשם "תוספת-כתובה", שמקורה וקיומה היה רק בדמשק, ובמאה זו נדפדפה הרבה מאד על אודות "תוספת"¹¹⁷ זו.

בכלל נוכל להכיר את ערך ישוב דמשק בזה שמנהגי דמשק, העיר שנמשך בה הישוב היהודי משנים קדמוניות בלי כל הפסק, היו תמיד לקו וליסוד לרבני א"י וסוריא. ועל מנהג דמשק נסמכו בכל דבר ספק, ואם לא הוחזקה במקום אחר בא"י אחרת מזה שנהוג בדמשק, קימו וקבלו גם בשאר עירות את מנהגי דמשק והחזיקו בהם¹¹⁸.

היהודים במעמד המדיני

כאן טרם נכלה דברינו הגנו עוד לסקור בקצרה את יחס התושבים והממשלה ליהודים בימים ההם. ואכן יש להבדיל בין יחס התושבים של הארץ, שהיה בכלל טוב אל היהודים, ובין יחס באי-כח הממשלה הרשמית התורכית, שמשלה אז בסוריא. יחס זה התחלף לא רק בהמיר הכליף בקושטא, כי-אם ככל אשר יעלה רוח מושל העיר או המושל.

עם הערבים ישבו היהודים בשלום ובשלום. אין לפנינו כל רשמי איבה בין שני העמים. אמנם על פרשת דרכים קרו מקרי שוד ורצח מרובים, אך אלה נעשו בידי הערבים הפראים יושבי מדבריות, או גם חבורות שודדים, אשר לא הפלו בין יהודי לבין ערבי, לשלל שלל ולבזוז בז ולרצוח נפש.

היהודים עסקו בכל סוגי המלאכה וחדרו לכל סעיפי המסחר של הערבים באין מכלים דבר. הם סחרו אל הערבים בשוקיהם. והיו שוקים שהיו שייכים כלם ליהודים, מפני שבמקצוע זה עסקו לרוב רק הם, כגון שוק הצורפים, הקים עד היום בדמשק קרוב למסגד בני אומיה המפורסם, והמזכיר את שוקי "אגודות-האומנין" (Zünfte) של ימי הביניים¹¹⁹. רק במסחר הבשר היו היהודים נכנעים וכפופים לערבים¹²⁰, אך הסבה ברורה, כי משום ענין הכשרה והטרפה הוכרחו היהודים תמיד להשתתף עם הטבחנים והסוחרים של הבהמה הערבים, שלא יפסידו בטרפה. והערבים השתמשו בזה, כמובן, לתועלתם.

עשירי היהודים עסקו הרבה עם הערבים בענייני כספים¹²¹ ורבות. ואולם לעמת זה עסקו בזה גם עשירי הערבים עם היהודים. והאמונה רבתה בין שני הצדדים.

גם על אודות היחס הטוב בין ראשי-הדתות של שני העמים אנו מוצאים עובדות משמחות. "הדיינים", או ראשי הדת המושלימים, כבדו את עם היהודים ודתם¹²².

ע"ד יחס רע ליהודים אנו שומעים הד רק מהכפר גובר. ואולם פלחי גובר ידועים לרעים¹²³. והרבה אגדות-עם נשארו ע"ד בני גובר ויחסם ליהודים. היו גם מקרים בודדים של צרות במשך המאה הזאת. כאן לא נזכרים כי-אם בדרך כלל.

בראשית המאה קרה המאורע ההיסטורי של ה"גאמע אלאכמר", זה ביהכ"נ, אשר חרבותיו עמדו עד לפני עשר שנים כשריד היסטורי באמצע שמינית היהודים ומזכיר אגדות נושנות, שיש בהן הרבה אמת; מעשה זה השאיר חותמו ביהדות דמשק **בקינה** המיוחדת של קהלת דמשק הנקראת בשם "קצאת אלג'אמע אלאכמאר", (לאמר ספור ביהכ"נ "האכמאר" או "האדום", או על שם "חמרא", עי' להלן). עוד לפני שנים מעטות היו מבכים ב"קינה" זו את חרבן ביהכ"נ העתיק ביום תשעה-באב יחד עם חרבן בתי-המקדש והאומה. ומעשה שהיה כך היה: לפי אגדת-עם, בדמשק, בביהכ"נ המיוחד לר"א בן ערך¹²⁴ בחיר תלמיד רבן יוחנן בן זכאי, היה פרנס או "מועלם" ושמו מרדכי ממשפחת חמרה. פעם בא אל ביהכ"נ בשבת בבקר, וימצא והנה איש זר יושב על מקומו, מקום הכבוד בביהכ"נ. הפרנס רצה לסלק ממקומו את הזר, אך הקהל הניאו. חמת "המועלם" בערה עד להשחית. הוא הלך אל המושלימים, המיר את דתו וגם הקדיש את חצרו וביהכ"נ בתוכו לישמעאלים. וככה נהפך ביהכ"נ היותר עתיק למרג'ז¹²⁵. מסביב לביהכ"נ נהרסו עוד כמה חצרות של יהודים, ובתוכן גם הקדשות (נקוף) לעניי ישראל. נראה הדבר כי, כדי שלא לביש את משפחת חמרה, הפכו את המלה וקראו לג'אמע "אלאכמר"¹²⁶.

כך, או באיזו שנויים קלים, מסופרות האגדות בענין זה בפי בני דמשק. ואולם עפ"י המקורות של אותה תקופה נכר, שכך היה מעשה: הישמעאלים בנו סמוך לביהכ"נ הזה בית-תפלתם, ועפ"י נמוסי דתם כל הבתים אשר מסביב לבית-תפלתם יחרבו ויפנו מקומם, ועי"ז נסגר ונחרב ביהכ"נ וכל בתי החצרות הסמוכים, שרובם היו הקדש לעניים (נקוף). ר' כלב פינטו השתדל בשוחד ממון, וגם שלחו שליחים לקושטא, להציל איזו בתים מכליון, אבל ביהכ"נ עצמו נחרב. אחרי זה הלכו בני עדת מסתערים ומכרו "המצוות והמשכנות" וקנו מקום לביכ"נ חדש. זהו מה שנמצא על ענין זה ב"אבכת-רוכל" ס"י קכ"ב. מתוך זכר השתדלות ר' כלב פינטו, נראה, שזה היה בראשית המאה, שאז חי ר' כלב פינטו. ב"אבכת-רוכל" לא נזכר שם ר"א בן ערך, רק "ביכ"נ מיוחד". גם הספור על "המועלם" לא נזכר. מחבר הספר דברי ימי ישראל בתוגרמה הביא דברי "אבכת-רוכל" בלי יחס העובדא אל ביכ"נ ר"א בן ערך וגם לא ה"מועלם". ואולם עובדא זו נמצאת ברורה בשו"ת המביט¹²⁷ בח"ג סימן צ"ט, משם נראה, שהיה בדמשק מועלם, שמצודתו פרושה ע"י נערי בצפת. הוא הקדיש מקודם מאחוזותיו לקהלות ולבתי-כנסיות, ואח"כ חזר והקדיש לגויים אחר שהמיר דתו. וזה לשון המבי"ט: "ידוע ומפורסם כי גם בדמשק הקדיש קצת קרקע לבית-הכנסת ואח"כ כשהמיר הדת חזר ומכרם לגוי, ובעונות היה זה סיבה לחרבן הבית-כנסת הקדום בדמשק, שהיה קבלה בידם שנבנה בהכ"נ על יד רבי אליעזר בן ערך, תלמיד רבן יוחנן בן זכאי. מעשי האיש המקדיש היו רעים וחטאים, לא נתלה דבריו לשום זכות גם בהיותו שם יהודי קודם שהמיר, כי אפי' בשטר שהקדיש, שבשם יהודי היה מכונה, לא היתה דעתו להקדישה אלא דרך יוהרא אמר כך "כמו שעשה בדמשק בשאר הבתים". מתוך שתי התשובות שלפנינו במבי"ט ובאבכת-רוכל נוכל לבאר לנו את המאורע: המועלם הזה היו לו קרקעות סמוכות לביהכ"נ המיוחד לראב"ע ולבתי וקוף. מקדם הקדישם לביהכ"נ, אבל החזיק הנירות אצלו, ואחרי שנשתמד (מפני סבת "מקום כבוד" בביהכ"נ, ואפשר מפני מחלקות אחרות, אחרי שהעם לא בחר בו לראש והיה רע גם קודם שהמיר) הקדיש מאדמתו לגויים ויבנו על הקרקע בית-תפלה להם. ואחרי זה יצאה הגזרה עפ"י החק, שכל כנסיה מושלימית סביבה הקדש – להחריב את ביהכ"נ של ראב"ע.

אגדת-עם בדמשק מספרת, כי אחרי אשר נחרב ביהכ"נ לא היתה תקומה למסגד. כל באי שעריו נפגעו במיתות חטופות. פעמים רבות נסו לקוממו ולבוא שעריו, ותמיד היו מפולות שם, עד כי נואשו ממנו ועזבוהו. מני אז היה הבית שמם וחרב. עד שנות המלחמה עמדו חרבותיו. הכהן האנגליקני המלומד מר הנאואר (הנמצא כעת בירושלם) עוד הספיק לצלם את חרבותיו בכמה וכמה תמונות מפורטות. ואולם עפ"י פקודת מושל סוריא ומפקדה ג'מל פחה הידוע, חלצו אבניו היפות ושרידי עתיקותיו ונקבעו במקומות שונים ברחוב שנקרא על שמו ובבניני תפארה שהקים ג'מל פחה בדמשק במקומות שונים.

בדמשק מצאנו עוד שריד השיר המזכיר את המאורע הזה בקינה הנקראת בשם "קצאת אלג'מע אלאכמאר", שהיו נוהגים לקונן בבתי-הכנסיות בדמשק עוד לפני שנים מספר ביום ט' באב, והגנו נותנים הקינה במקורה הערבי עם תרגום עברי.

אלג'מע אלאכמאר

“קצאת אלג'מע אלאכמאר”¹²⁸

(1) אל וויל לנא, אל וויל לנא

לאן אתשתת שמאלנא

אל וויל לנא מן כטאיינא

יא כאלקנא אנפר לנא

(2) תעו אסמעו יא חבאייב

יא אהלנא ואל קראייב

ניתנא גמיע אל מצאיב

ואנהדו [ואנכרבו] כנאייסנא

(3) בדי אלעכס פי הלשהר

הו מעכוס טיל אלצהר

ובהי אנקהרנא קהר

דאיים הו שהרנא

(4) וקעת עלינא אל ג'רה

למן כרבו אל חארה

בקו מסלמין ונצארא

סכו [יסוכו] פי ארקאבנא [ארבאבנה]

(5) כראבו אל ביות ודלדכאכין

כאנו ווקף ללמסכין

יארית פי קילובהון סכאכין

כמא פתפתו כבודנא

(6) דימוענא צארת מזארב

למן בנו [חרבו] אלמחראב [אילמחאריב]

סדו עלינא אל אדראב

ואחאקרהון ילבסונא

(7) יקולו אבעיד אבעיד

להל מכאן מה בקית תצעיד

מן צותהון צארת קילובנא תרעיד

אל אנבאר פי אתמאמנא (או "אתמאנינא")

(8) ג'אנא אל עכס ואל נקצאן

פי הלשהר אסמו ניסן

בהו (עיד) אלפטיר יא אנסאן

הוא כאן שום אעיידנא

(9) אלשהר אלדי כאן בהי אפכאכנא [פכרנא]

הוא כאן שהר עכסנא

ואתשתת שמאלנא

ובהי כרבית [כרבו] כנאייסנא

(10) מן אל היכל ארתמא [אותמה]

טלעת אל גברא [אגברי] ללסמא

כאן אבלאנא אללה בלעמא

ולם ינצרו עיוננא

(11) כאנו כנאייסנא עגב

לם יתמנו בלדהב

עליהון קלבי אלתהב

ואנכרבו [ואתהדדו] כנאייסנא

(12) בעד מא כאנו כנאייסנא ללצלוואת

צארו ביות ללפלאוואת

אל וויל עלא האדי אלבלוואת

אלדי קדר אכטינא

(13) פי שנת שוויה אנשווינא

ואנחרקאנא [אתקדקדנה] ואנכווינא

מא כונא וועינא [ונחניו מא כנה נאווינה]

עלא אכטראק גמאעטנא [אחפאכנה]

14) מן כתר אל זנוב ואל כטאיא

ניתנא גמיע אלבלאיא [בלווייה]

לאללה צהו אל נייא

ואתחבבו יא אזוותנא

15) נטלוב מן אללה אל רחמאן

ינצור לנא נ' עתמאן [עימראן]

וינאדו לנא בלאמאן

וינקהרו אעדאנא [וינקטען]

16) ואלדי אכרננא מן מצר

יאמור לנא בלנצר

ויבני להא הדאך אלקצר

בלסרעא באיימנא [פי אל עגליה]

ואנא אלדי צנפתהא וכתבתהא

צפצפתיהא וכוונתיהא

מוסא מעלי כניתנא

“ספור מסגד האדום”

אבוי לנו, אבוי לנו

כי נפזרו קבוצנו,

אבוי לנו מחטאותינו,

הוי יוצרנו סלח לנו.

בואו שמעו אוי האוהבים,

בני משפחתנו והקרובים,

באונו כל הפגעים

ונחרבו כנסיותינו

החלה הצרה בחדש

הוא במזל רע כל הדורות

ובו נשפלנו שפל

תמיד הוא חדשנו¹²⁹.

נפל עלינו הקגד פתאם

מאשר החריבו הרחוב,

נשארו משלמים ונוצרים

יחתכו בצוארותינו

החריבו הבתים והחנויות

היו "הקדש" לעניים

מי יתן בלבותיהם סכינים

כאשר נקבו כבדינו.

דמעתינו היו צנורות

מאשר בנו ה"מחראב" [130](#)

סגרו עלינו הדרכים

ונבזיהם ילבשו (כלומר: ימשלו).

יאמרו: סורה סורה

למקום זה לא תעל עוד

מקולם רעדו לבותינו

והעריצים בפיותינו (כלומר: הדימונו) או "השמיניות",

באתנו הצרה והמצוקה היינו הרחוב).

בחדש שמו ניסן

בו (חג) הפסח, הוי האנשים,

הוא היה הרע בחגיגנו.

החדש אשר בו היתה שמחתנו

הוא היה חדש צרתנו

ונפצו קבוצנו

ובו חרבו כנסיותינו.

מן ההיכל התרומם

עלה האבק לשמים,

הכנו אלהים בעורון

ולא תראינה עיננו.

היו כנסיותינו פלא

לא ימלאו בזהב,
עליהן לבי נתלהב
ונחרבו כנסיותינו.
אחרי היות כנסיותינו לתפלה
היו לבתי מחראות,
הוי על הצרות האלו
אשר הסבו חטאותינו.
בשנת שו"ח נצלינו¹³¹
נשרפנו ונכונו,
לא עלתה לנו ארוכה
על פרוד קבוצינו.
מרב העונות והחטאים
באונו כל הצרות
לאלהים זככו הכונה
ואהבו איש אחיו אחינו¹³².
נבקש מאת אלהים הרחמן
ינצור לנו בן עתמאן
ויושיבנו בטח
וישפלו אויבינו.
ואשר הוציאנו ממצרים
יצוה עלינו ישועתו
ויבנו לנו אותו הארמון
במהרה בימינו [בעגלא].
ואני אשר חברתיה וסדרתיה
ערכתיה וכוננתיה
משה מעלי כנוינו¹³³.

ההשתדלות גם בעד ערי א"י וסוריא, אם לפני המשנה בדמשק ואם לפני הממשלה והפרנסים היהודים בקושטא¹³⁴.

השתדלויות אלו עלו תמיד בכסף רב. את הכסף השיגו, בשעת הדחק והצורך בסכומים גדולים, מזה שהיו ממשכנים את כלי הקדש החשובים והעתיקים של בתי-הכנסיות. וככה ירדו לטמיון גם כלי הקדש האלו יחד עם אבדן המקדשים אולם כמו שהזכרנו סבלו היהודים לעתים ביחוד מפקידי הממשלה, התורכית. בהיות אז דמשק, מפני קשי הדרכים רחוקה, מקושטא, היה "המשנה" מושל

א"י וסוריה גוזר ועושה מה שלבו חפץ, ומוציא כל זממו לפועל בטרם יכלו היהודים להביא את משפטם וקובלתם לפני ממשלת קושטא. לפעמים היו באות גזרות גם מקושטא עצמה.

במאה זו חלה גם גזרת היין, גזרה מצויה בכלל במאות הקודמות, והיא שלא תמצא ולא תראה אצל יהודי כל טפת יין. השוטרים הורשו לבוא לבתי-היהודים ולחפש בתבות ובארגזים – אגב-אורחא, כמובן, היו גונבים ושוללים כאות נפשם¹³⁵.

מקרה אחר מספר **כזאת**: פעם אחת הביא בן המשנה הרוג אחד, פגר ישמאעלי, ויתלהו על עץ בשוק היהודים נגד בית-הכנסת, ויניחו שם שלשה ימים עד כי עלה באשו, למען ישמעו היהודים ויבהלו וימהרו להביא את המס הכבד שהטיל עליהם¹³⁶. בזמן ידוע היה אסור ליהודים לצאת בלילה מפתח ביתם.

אך במקרים כאלה היו משתדלים המועלם, השיך אל-יהוד ועמם זט"ה, ובשוחד כסף או ביחסי-ידידות עלה הדבר בידם פעם בפעם להעביר את רוע הגזרה. היו שולחים גם שליחים לקושטא להתאונן על המשנה ועל "השושים"¹³⁷, ופעם עלה הדבר בידם להוריד גם את המשנה. כאשר הזכרנו לעיל, יצאה מדמשק העתיקים¹³⁸. ויש שהיו גדולי העם מרבים להוציא על כך גם את כספיהם הם.

ואולם ההשתדלות נעשתה תמיד רק בענינים כלליים. אף פעם לא מצאנו השתדלות לדרש את דמי היחידים הרוכלים, שנעשקו ונרצחו ע"י השודדים והרוצחים, וביחוד במקרים שידעו והכירו את הרוצחים. ולפעמים מוצאים אנו, כי היהודים דברו עם הרוצחים, שהודו בעצמם, שהרגו את פלוני ופלוני היהודי, והם לא תבעום למשפט¹³⁹. וכנראה המצב גרם לכך. גם הערבים סבלו מאלה השודדים היחידים והמאורגנים¹⁴⁰, אלה היו מושלי הדרכים והמדבר, ואף הממשלה בצורתה אז לא יכלה להם. לעתים אפשר שעברו על כל אלו המאורעות בשתיקה רק למען ינדע להם דבר האסון לפרטיו, לטובת אלמנות הנרצחים, כדי שלא תשארנה עגונות.

ואולם אחרי כל-אלה, אם נשוה את מצב יהודי דמשק אל מצב היהודים בעירות א"י וסוריא כבירות וצידון, שסבלו מעוני ודחק, ממגפות תכופות, מארבה, מהתנפלות הדרוזים וביותר מרדיפות המושלים האכזרים, – נמצא מצבם של יהודי דמשק טוב ואיתן, טוב במצב החומרי ואיתן במצבם הרוחני. תולדות חיי הרבנים, ראשי-הקהל והעסקנים של הדור ההוא ראויות הן לשימת-לב מיוחדת.

רשימת אישים ומשפחות יהודים בדמשק

במאה הרביעית לאלף הזה

רשימה זו נאספה בידינו דרך אגב מתוך החמר אשר לקטנו לתולדות היהודים בדמשק במאה הרביעית, וראויה היא להתפרסם גם כמות שהיא בהיותה משלמת את צורת החיים היהודים בדמשק במאה ההיא. וכשהיא לעצמה חשובה רשימה זו גם בתור רשימה של **שמות** ומשפחות יהודים בעיר מזרחית.

רובם של השמות נלקטו מספרי הרבנים, ונחזיק טובה לרבני הדורות האלה שמעטו בשמות מושאלים של "ראובן ושמעון" והודיעו לנו עפ"י רוב את שמות הנושאים של שאלותיהם ותשובותיהם כמות שהם.

ברשימה זו נמצא שמות משפחות שלא נדע זכרם בשום ספר ורשימה של גטין שערכו אותם הרבנים המזרחים ברשימות חשובות ונכבדות.

רבים משמות-המשפחות הנזכרים ברשימה זו נמצאים עד היום בדמשק. ואחרי השואה של רשימה זו אל רשימת מועמדים לבחירת ועד העדה בדמשק, שנערכה בשנת תרע"ח, אני מציין בכוכב * אצל כל שם-משפחה, שנזכר באותה הרשימה.

לעומת זה אין ברשימתנו שום זכר למשפחות המיוחסות בדמשק במאה השנה האחרונה כמשפחת פרחי, טוטה, לאניאדו, ליסאבון, ששון ועוד. וכנראה שכל אלה באו לדמשק במאות האחרונות.

כבר הזכרנו בפנים מאמרנו, ע"ד שמות בתי הכנסיות בדמשק רקי, פרנג'י, כולייף, מנשה ועוד, שכלם נקראו על שם משפחות, ורובם כנראה נוסדו במאה הרביעית ע"י אבות המשפחות הנ"ל.

אבו-חמרה – סולימאן רקאק-דידיע (שו"ת נבחר-מכסף)

אבו-הצירא – רבי שמואל, (איש קדוש – מוזכר במאמרנו לעיל).

אבולאפיא* – רבי חיים, (רב, חתן מהר"י בי-רב)

אבולאפיא – רבי יעקב, (בן הקודם, רב וראש ישיבה ידוע בדמשק).

אוזידא – יעקב

איטאליאנו – חנוך, (גבאי חברת גמלת חסדים, מוזכר ב"מימי ישראל" לר"י נגארה).

אלבו – אברהם; רודריגו אחיו של הקודם; גאמילא אשת אברהם (ר' אברהם נפטר בלא בנים וגאמילא נזקקה ליבם רודריגו – מביט ח"ב פ"ג. ממשפחת אלבו נזכרו במאה השלישית הרב יצחק אלבו – אבן שמואל ע' 53.

אלבוב – או **אלבום** – ר' יהושע (חכם ולחשן, מוריד מלאכים במראה הזכוכית, שבחי רח"ו)

אלישיך – הרב חיים (נזכר בין רבני דמשק בדברי יוסף לסמברי כ"י)

אלישיך – הרב משה בן הרב ר' חיים (הקודם) (מגאנוני צפת, בא לדמשק והתישב בה באמצע המאה הרביעית. תולדותיו ידועות).

אריפול – רבי שמואל (בעל מזמור לתודה. מוזכר בין רבני דמשק במאה הרביעית בכ"י סמברי).

בן-אדרט – ר' יוסף (אורח בדמשק, בא להשתדל לפני פחת דמשק ע"ד הקמת הריסת טבריא – "עמק הבכא" לר"י הכהן).

אשכנזי – רבי בצלאל (רב בירושלם, בא לדמשק בשנת שמ"ח לקבץ כספים בעד עניי א"י ולהשתדל בעד היהודים לפני פחת דמשק – "מימי ישראל" לר"י נגארה)

אשכנזי – אברהם

אשכנזי – יצחק ב"ר אברהם (הקודם)

אשכנזי – יעקב ב"ר אברהם (הקודם) (ר' אברהם ובניו היו המדפיסים שהביאו את הדפוס היהודי הראשון והיחידי בשנת שס"ה שנדפס בו ספר אחד, הוא "כסף נבחר" לר' פינטו. ע"י בפנים מאמרנו לעיל. הם היו מעולי ארץ אשכנז, כי נמצא זכרם במקומות אחרים בשם אלימאן. אבל זולתם רוב בעלי המשפחות "אשכנזי" היו ספרדים. יעקב אשכנזי מדמשק נזכר גם בשבחי רח"ו במעשה הגלגול של בת רפאל עניו).

אשכנזי – ר' לפידות (חכם מוריד נשמות ומגלים לו עתידות – שבחי רח"ו).

בוקעי* – ר' אלעזר הכהן (עסקן ואפוטרופוס, "איש זרוע כחו בפיו וקולו כנחש ילך בוקעת ועולה בוקעת ויורדת" – שו"ת ר"ב אשכנזי ט"ו).

בליביש או בלילוש – אברהם

בליביש או בלילוש – משה, בן הקודם (סוחרים – מביט ח"א ל"ב).

ביסורו – רבי משה (רב עדת האיסקליינים בראשית המאה).

בי-רב – רבי יעקב (מצפת, בעל ה"סמיכה". רב בדמשק ובגובר בראשית המאה – תולדותיו נתפרסמו ב"הצופה מארץ הגר" תרע"ב ח"א ע' 25–33).

בירואני – ר' ניסים (רוכל וסוחר בכפרים באמצע המאה, העיד על הריגת חברו כליפה הכהן – שו"ת נבחר מכסף נ"ח).

בעל-בכי או בעל בקי על שם העיר בעל-בכי – ר' משה

בעל-בכי או בעל בקי על שם העיר בעל-בכי – ר' צדקה

בעל-בכי או בעל בקי על שם העיר בעל-בכי – ר' צפניה (ר' משה בעל בכי רוכל העיד על הריגת ר' צדקה ור' צפניה רוכלים, בסביבות דמשק – שו"ת ר"מ אלישיך סימן מ"ג).

ברוך – רבי משה (דיין ורב עדת הספרדים בשנת ש"ך – אבקת רוכל קי"ג; מביט ח"ב סימן ט' ופ"ג. מדמשק עבר לשכם והיה בה

לרב – מביט ח"א קכ"ג).

ברור – רבי משה (סופר הקהלות ואח"כ דיין בדמשק, ולפני זה היה רב בשכם – מביט ח"א ר"ה ורס"ז, וח"ב ט' וקכ"ג)

ברכה – ר' שלמה (שליח צבור, מוזכר ב"מימי ישראל" לר"י נגארא).

בת-שבע – אברהם ב"ר מתתיהו (מסלוניק, הוא הביא הדפוס לבקשת המדפיסים אשכנזי הנ"ל)

בן הגאון – רבי שלמה (מאנשי המעמד של הספרדים בראשית המאה, חתם על שטר מכר של מקום קברות בשדה הקהלה, ביום ו' תשרי שנת ש"ו – אבקת רוכל קי"ג).

אל גאליר – רבי דניאל (מאנשי המעמד של הספרדים כנ"ל – אבקת רוכל קי"ג).

גאגין – רבי אליעזר (דיין, חתום בקבלת עדות ע"י ב"ד, ביום י"ג אייר שע"ז – "נבחר מכסף" כ"ו).

גזאל (איל בעל בכי) – ר' אלעזר ב"ר מאיר הלוי (קדש את מואנסה בת ר' יהודה רקי בעל כרחה בשוק – שו"ת ר"ב אשכנזי ה' ור"מ אלשיך ק"ד. משפחת גזאל נמצא ר' משה גזאל, שהיה בשנות תכ-ל רב בדמשק – תשובת "דרכי נעם" ח"מ סי' מ"ד).

גאליקו – ר' אלישע מגאוני צפת, קברו בדמשק על יד קברו של ר"ח ויטאל.

גאנדור – בני (במעשה הגלגול שבשבחי רח"ו).

גאני – יהודה

גביזון – ר' דוד

גביזון – ר' מאיר אחיו של הקודם (שני האחים היו גם חכמים וגם סוחרים גדולים במשי ונשאו ונתנו בין דמשק למצרים. ר' מאיר היה בסוף ימיו לרב במצרים – ר"ב אשכנזי סי' ע', אהלי יעקב סי' נ"ג. הם היו ממשפחת ספרדים ושפתם לאדינו – עי' ר"מ אלשיך סי' מ"ד. בזמן ההוא נמצאו גם בחמה ובחלב ישעי' ובנו משה גביזון).

גלאנטי – הרב משה הראשון (מגאוני צפת אורח מצוי בדמשק בראשית המאה).

גלאנטי – הרב מרדכי (מרבני דמשק).

גלאנטי – רבי אברהם (דיין מבי"ד של הר"י פינטו – "נבחר מכסף" כ"ו, והוזכר גם אצל סמברי).

גרשון – עמרם (מנכבדי הספרדים בראשית המאה, חתום בקיום עדות ג' ניסן שכ"ה – מביט ח"ב ט').

דוילא – יוסף

דיין – ר' חייא (מוזכר אצל ר"י סמברי כ"י בין רבני דמשק במאה ההיא. אולי הוא רבי חייא רופא בעל "מעשה חייא")

דניאל – רבי אשר (מאנשי המעמד הספרדי בראשית המאה, חתום בשנות ש"ו ושכ"ג על שטר מכר מקום קברות הנ"ל).

בר-דניאל – נח (חכם ודיין – נבחר מכסף כ"ו).

הורוויץ – רבי ישעי' הלוי (השל"ה עלה לא"י דרך דמשק, ובה קבלו פניו חכמי ירושלם ויגישו לו בקשתם שיתמנה לרבם – מכתב השל"ה בסוף "אבן-שמואל").

ויטאל – רבי חיים ב"ר יוסף (הרב המקובל. דיין ודרשן ומשפיע חכמת הסוד).

ויטאל – חנה (אשת רבי חיים, נפטרה בשנת ש"נ – שבחי רח"ו).

ויטאל – שמואל (בן רבי חיים, וחתן רבי יאשיהו פינטו, רב-דמשק, דיין ומקובל).

ויטאל – אנגילא בת ר' חיים

ויטאל – רבי משה ב"ר יוסף (אחיו של רח"ו, חכם ומקובל – “מעשה-נסים”).

ווילילאש או ווילווש – אברהם

וינטורא – יעקב

זאבי – ר' שמואל (חכם אורח בדמשק – “מימי ישראל” דף קנ"ג).

זרחיה – יצחק (רוכל בכפרים, העיד על הריגת מנצור וחצ'ר (עיין להלן) באמצע המאה – “נבחר מכסף” נ"ט).

חבר – רבי יצחק (רב בדמשק בראשית המאה – שו"ת מהר"י בי רב סי' ד' ובמסע פלוני אלמוני שבסוף ספר שבחי-ירושלם).

חבר – רבי חיים ב"ר יצחק (הקודם) (היה חותם “חיים החבר”, היה רב האיסקליינים – מביט ח"ב פ"ח, ו“אבקת רוכל” קי"ג).

חבר – יצחק בהרב חיים הקודם (בשנת שכ"ח גרש את אשתו חנה ב"ר שלמה יעבץ – מביט שם).

חייט – שמואל

חייט ערבי – ר' יוסף (“רבי יוסף חייט ערבי הדיין הדמשקי” – “שלשלת הקבלה”, ומובא גם בין רבני דמשק אצל סמברי כ"י).

בן-חיים – ר' אברהם (דיין קבל עדות בשנת שכ"א – מביט ח"ב ט'. קרוב לזמן ההוא נמצאו חכמים רבים ממשפחה זו בא"י ובמצרים, ר' שמואל בן-חיים בעל קרבן העדה. אהרן בן-חיים ובניו דוד ואברהם. לפי השערת פרומקין באבן-שמואל מוצא המשפחה מארץ המערב, ובסמברי כ"י מזכיר “ר' יעקב בן-חיים” בתור אחרון הנגידים במצרים).

בן-חיים – חיים (חכם עשיר ומראשי העדה, מתומכיו ומסייעיו של המשורר רי"נ – “מימי ישראל” לר"י נגארה).

בן-חיים – אברהם בן הקודם (מת בחיי אביו, ורי"נ נשא עליו קינה – שם).

בן-חיים – יצחק (שם)

בן-חיים – יעקב (שם)

אל-חכים * – שמואל

אל-חכים * – יהודה (בן דודו של הקודם)

בן-חלאוה * – יהודא (מאנשי המעמד של הספרדים, חתום בשטר מכר מקום קברות הנ"ל).

חליבי * – חסן

דידיע חמצי – שלמה כהן

דידיע חמצי – שמואל כהן (שלמה ושמואל העידו לפני ב"ד על ענין קדושין – “נבחר מכסף” כ"ו).

חפץ – אליהו (במעשה הגלגול שבשבחי רח"ו).

אל-טאויל או תגוויל – שלמה (חתן שיך-איל יהוד – שבחי רח"ו).

טאפירו – או טאפייירו – ר' שלמה (מאנשי המעמד של הספרדים, חתום על שטר מכר הנ"ל).

טולידו – יצחק

אל טרס או טרס – יוסף (חכם ומשורר, מזכירו ר"י נגארה ב”מימי ישראל” קמ”ד ע”ב).

אל טרס – נסים (חכם ומשורר, בן הקודם שם).

יעבץ – שלמה

יעבץ – חנה בת ר' שלמה (חנה נולדה בשנת שט"ו ובשנת שכ"ח כבר קבלה גט מבעלה יצחק חבר בהרב חיים הנ"ל – מביט ח"ב פ"ח. ר' שלמה יעבץ מוזכר בקיום עדות במביט ח"ב ט'. ואולי הוא "החכם המשורר שלמה יעבץ" חבירו של ר"י נגארה, שנזכר במימי ישראל קמ"ה ע"ב).

יעקב – שלמה (חכם ומשורר, מוזכר ב"מימי ישראל").

כדוסי – חשובה (גבאי צדקה של קופות א"י, מזכירו ר"י נבארה ב"מימי ישראל").

הכהן – רבי חיים (מצפת, נתקבל בשנת של"ד לרב ד' קהלות של המסתערבים, ואחרי שנים אחדות נפל סכסוך בינו ובין הקהלות והרב המביט השלים ביניהם – שו"ת עת-לקרב במביט).

הכהן – ר' יהודא (מאנשי המעמד של הספרדים, חתום על שטר מכר הנ"ל).

הכהן – ר' ישועה (מטריפולי, אורח מצוי בדמשק).

כהן – ר' משה (דיין מבית דינו של ר"י פינטו – "נבחר מכסף" כ"ו).

הכהן – כליפה (רוכל ורצען, נהרג "אצל האגוזים" סמוך לבית הקברות של היהודים בדמשק, והתרת עגונתו הובאה לבי"ד של הרב פינטו – "נבחר מכסף" נ"ח).

בן-כולייף* – סוליימאן הלוי

בן-כולייף – ישראל (שיך כליפה) בן סוליימן

בן-כולייף – יצחק בן סולימן

בן-כולייף – יוסף בן סולימן

בן-כולייף – עבדאל, או מעד אל-כרים בן סולימן (משפחה מוסתערבית נכבדה בראשית המאה, אב-המשפחה סוליימאן וארבעה בניו הנ"ל קנו בשנת ש"ו מקום קברות מאת קהל הספרדים למספר מתים, ואחרי שמתו מהם במגפה בשנת שכ"ו, נפלו מריבות בין צאצאיהם ובין קהל הספרדים – אבקת רוכל לר"י קארו קי"ג ובמביט ח"ב כ"ח. ובמביט נפלו טעיות רבות בשמות האנשים עד שבמקום כולייף כתוב שם כולייק. כנראה מהתשובות ומהשתלשלות משפחתם היתה משפחה זו נכבדה מאד וממנה היה ה"שיך אל יהוד", הוא שיך כליפה הנ"ל. וברור אצלי כי "בית הכנסת כולייף" שנמצא עד היום בדמשק נוסד על ידי משפחה זו במאה הרביעית).

כולייף – אליעזר הלוי (סוחר ועשיר "נכבד ויועץ ארץ" שותפו של רבי דוד גביון ז"ל – שו"ת ר"ב אשכנזי ע'. כנראה מצאצאי סוליימאן הנ"ל).

כולייף – נתן בן אליעזר הלוי

כולייף – רפאל בן אליעזר הלוי

כולייף – מיכאל בן אליעזר הלוי (נתן רפאל ומיכאל נזכרים במעשה הגלגול בשבחי רח"ו).

כליף – הרב שמואל הלוי (רב, קבל עדות יחד עם הר"מ אלשיך ור"י אבולאפיא בשנת שנ"ג – אהלי יעקב ר"ט. ומוזכר גם אצל סמברי. כנראה שהוא ג"כ ממשפחת כולייף הנ"ל).

הלוי – יוסף

די-לינזאנו – רבי מנחם (בעל שתי ידות, מרבני ירושלם, בקר דמשק וקנא את קנאת השירה העברית מאת המשורר נגארה – שתי ידות קמ"ב).

לורי – יעקב (נהרג במסעיו למצרים בשנת שנ"ג והשאיר אלמנה בדמשק – אהלי יעקב סי' י"ט).

ליריאה – ר' משה (מצפת – מביט ח"א ר"ז).

בן-מאיר – ר' משה (מביט ח"ב ט').

בן-מאור – רבקה אשת יוסף מחסון בת ר' משה

מאנסאנו – יהודא

מולכו – רחל אלמנת ר' שמואל

מולכו – קלומירה בת רחל

מולכו – ישועה אחיה של רחל (רחל נפטרה ובתה ואחיה רבו בירושתה ותלונותיהם הגיעו לרבני דמשק וצפת – מביט ח"ב ר"ב).

מוגיירס – ר"י (במעשה הגלגול שבשבחי רח"ו).

מוצירו – אברהם (במעשה הנ"ל).

מחסון או מחסיון – יוסף ב"ר אברהם (בשנת שכ"ג נשא לאשה את רבקה בת ר' משה בן מאור הנ"ל ונדר בנזירות שמשון אם יצא לדור חוץ לדמשק משך ט"ו שנה – מביט ח"ב ט').

מחפור – ר"ש (חתום עד בשנת שמ"ט – שו"ת ר"ב אשכנזי ה').

מטלאן * – יוסף (הוזכר בין רבני דמשק של המאה הרביעית אצל ר"י סמברי כ"י).

מטלאן – משה

מטוול – מרדכי (חכם עובר אורח מירושלם בא לקבץ כספים, ורי"נ כתב לו תעודה יפה – "מימי ישראל" לר"י נגארה).

ממאר – יוסף

מנידאס – יעקב

מינידאס – חיים

בן-מנשה – הבחור אפרים

מנשה – נסים

מסעוד – ר' יהודה (רב האיסקליינים באמצע המאה – "מימי ישראל" קמ"ה ע"ב).

מעלי הכהן – רבי משה (חכם ומשורר, מחבר הקינה הערבית על חרבן בית הכנסת המיוחס לר"א בן-ערך, עי' במאמרנו לעיל. בקינה הנ"ל חתום "משה מעלי הכהן פניתנא"? ובכת"י סמברי חושב בין רבני דמשק במאה הרביעית את משה מעלי הכהן דשקן? ולא נודע לנו ביאורים של "פניתנא" ו"דשקן". משפחת מעלי נודעה בטובי בניה. ובמאה החמשית נודע לשבח רבי בנימין מעלי הכהן רב ירושלם ומצרים, וסמברי כותב: "ויש קבלה בידם שהם ממשפחת בית-עלי" ועל כן נקראו מעלי).

מצרי – ר' יפת (חכם ומקובל – קורא הדורות מ"ב ע"ב).

משען * – יהודה (נחשב בין רבני דמשק של המאה הרביעית בכ"י סמברי).

משען – ר' יצחק (ממשפחת משען נמצא בימים ההם רב בסינים-טרבלוס רבי יצחק משען – שבחי רח"ו).

אבן-נאצר – עובדיה או עבדאללא (רב בגובר ממלא מקומו של הקדוש אבו חצירה הנ"ל ומוזכר אצל סמברי כ"י, ובשו"ת ר"ב אשכנזי סי' ט"ו).

נאצר – סעדת (תרגום של עשירה)

נגארה – רבי משה בן לוי (מגאוני צפת, רב בדמשק).

נגארה – ישראל (המשורר הנעלה, בן ר' משה הקודם, היה סופר הקהלות ודורש לרבים).

נגארה – משה (בן המשורר ישראל, היה אח"כ לרב בעזה).

בן-נון – רבי יהושע (מקובל מצפת, בא לדמשק בשנת שס"ד להעתיק כתבי רח"ו).

נחמד – שמואל

נחמד – שלום-ר'שיד

נחמד – יעקב בן שמואל

נחמד – מואנסה בת שלום (בשנת שע"ד קבל שלום משמואל קדושין של יעקב למואנסה בתו – "נבחר מכסף" כ"ו).

נקי – ר' יהודה (נזכר בתור עד בשנת שנ"ג, היה סוחר עם מצרים – אהלי-יעקב סי' ו'. אולי יש כאן טעות בשם וצ"ל רקי, כי לא מצאנו משפחת נקי במקום אחר, ור' יהודא רקי בדמשק מוזכר להלן).

סבע – שקורין בן-סואיש* – אברהם (שו"ת ר"ב אשכנזי סימן ה').

סגורא – ר"י (חכם ויודע בכשפים – שבחי רח"ו).

סלאמה – ר' אברהם (מאנשי המעמד של הספרדים בראשית המאה, חתום בשנות ש"ו-שכ"ג על שטר מכר של קברות הנ"ל).

סרפדיאל – ר' יעקב (דיין, חתום עם הרבנים ברוך ובן תיפה בשנת שכ"ו – מביט ח"ב סימן פ"ג. כנראה הוא רבי יעקב שאלבאלדיאל המוזכר להלן)

בן-עובד – ר' יצחק (חתום בשטר מכר של קברות הנ"ל).

עוואד – מנצור המכונה צהר

עוואד – חצ'ר (כדר) בן מנצור (האב ובנו מנצור וחצ'ר רוכלים צורפים נהרגו בדרך מדומר למדבר במזרח דמשק – "נבחר מכסף" נ"ט. השם מנצור כנוי לשם העצם אליעזר, וחצ'ר כנוי לשם אליהו).

עופיר – ר' יצחק (חתום בשטר מכר מקום קברות הנ"ל, וכנראה שהוא הוא בן-עובד הנזכר לעיל).

אל עלוף – ר' יצחק (חתם עד לפני רבני דמשק בשנת שכ"ו – מביט ח"ב פ"ג).

עמיאל – אליהו

עמנואל – אליהו (אולי הוא אליהו עמיאל).

בן-עמרון – רבי שמואל (מזכירו סמברי כ"י בין רבני דמשק של המאה הרביעית, ונזכר גם במעשה הגלגול של בת רפאל עניו בשבחי רח"ו).

ענו או ענף – רפאל (בבתו נכנס הגלגול הידוע בשנת ש"נ המובא בשבחי רח"ו ומעשה נסים).

פאויגין – יוסף (חתום על שטר מכר מקום קברות הנ"ל. אולי הוא יוסף פיגו המוזכר להלן).

פאנסירה או פאנציירו – אפרים (רב הספרדים ורופא ומקובל קברו ע"י קבר מהרח"ו – קורא הדורות מ"ב ע"א).

פאנסירה – חיים ב"ר אפרים

פאנסירה – שמואל ב"ר אפרים

פואל – ... (חתום על שטר מכר מקום קבר הנ"ל).

פיגו – מנשה (חתום עד בשנת שכ"ג – מביט ח"ב סימן ט').

פיגו – יוסף (מראשי העדה הספרדית חתום על שטר מכר הנ"ל. – עי' יוסף פאויגין).

פינטו* – רבי כלב – הראשון (עשיר וסוחר נכבד מאנשי המעמד של הספרדים. במותו נשארו נכסיו בחובות לגוים קרוב לעשרים אלף פרחים – אבקת רוכל קי"ג, מביט ח"ב סי' ט' וסי' קמ"ז).

פינטו – רבי כלב – השני (כנראה נכדו של רבי כלב הקודם. אשתו אסתר בת הרב יעקב בי-רב השני, נכד מהר"י בי-רב בעל הסמיכה. היה כראשון עשיר ונכבד ורבו שוטניו – עי' מי-מנוחות" שבסוף זמירות ישראל לנגארה ע' קנ"ג).

פינטו – רבי יוסף (עשיר וחכם ומראשי העדה).

פינטו – הרב יאשיהו (רב בדמשק, במחצית השנייה של המאה. נפטר ת"ח. תולדותיו נכתבו בפרטות בסוף ספר "נבחר מכסף" לר"י פינטו. שיצא לאור בארם-צובא תרכ"ו).

פינטו – הבחור יוסף בהרב יאשיהו (נפטר בחיי אביו – שם)

פינטו – אברהם

אלפראנג"י – הרב משה (בשה"ג מיחסו למוצא רבינו מאיר אבולאפיא. סמברי חושבהו בין רבני מצרים, ובתור תושב דמשק נזכר על קיום עדות במביט ח"ב סימן ט. לפי השערתנו נקרא על שמו בית הכנסת היותר גדול ויפה שבשמינית היהודים בדמשק הנקרא כניס אל-פראנג'. ולא כאשר שיערו אחרים שנקרא כן על שם הכנסת של האירופאים, כאשר הוכחנו כי כל שמות בתי הכנסיות שבדמשק נקראו על שמות-המשפחות הנכבדות שעל ידיהם נוסדו.)

פריץ – מאיר (במעשה הגלגול שבשבחי רח"ו).

צהלו – יהודה (חתום עד בשנת שכ"ג – מביט ח"ב סי' ט') ד

צהלון – רבי יום טוב (הגאון מהריט"ץ מצפת, אורח מצוי בדמשק ומקורב למשורר ר"י נגארה – "מימי ישראל" ו"כלי-מחזיק ברכה" לר"י נגארה).

צהלון – ר' משה (דיין מבית דינו של רבי יאשיהו פינטו – "נבחר מכסף" נ"ט).

צהלו – ר' שמואל (מראשי העדה הספרדית, חתום על שטר מכר קבר הנ"ל).

בן-צייאח – הרב יוסף (רב המסתעריים בדמשק, לפני זה היה רב בירושלם. הרב הזה היה בעל תכונות נפלאות, גדול בנגלה ונסתר. מספריו השונים שהזכיר בעל שה"ג נודעו בעשרות השנים האחרונות מציאותם של כתבי יד הרב צייח שו"ת ועל חכמת הצירוף ושיטות סודיות חדשות – הוזכרו במסדרנה לר"ח הרשנזאהן, וברשימת כתבי יד עבריים במצרים לפרופיסור גוטהייל).

צייאח – אברהם (בן הקודם, סופר הקהלות בדמשק).

צמח – גדלי' ב"ר חיים ("הנבון והנעלה" חתום בשטר מכר מקום הקברות הנ"ל. מוזכר גם במביט).

ידיע צפדי – יצחק בר-אלעזר (שו"ת ר"ב אשכנזי סימן ה', ובשו"ת ר"מ אלשיך ק"ד, ושם מוזכר בשם ר' יצחק אבן-אל צפדי, מה שמוכיח שצפדי הוא שם המשפחה ולא על שם היותו מעיר צפת, כמו שאפשר לשער על פי ביאור צפדי).

קאטלאנץ – יעקב (מביט ה"ב פ"ג. בשנת שכ"ו).

קאלדרי – יעקב (שם)

בן-קורייאר – ... (במעשה הגלגול שבשבחי רח"ו).

קורוט – יהושע

אל-קר – אברהם (משורר "נעים זמירות").

אל קרי – הבחור יוסף ב"ר אברהם (המגיה של ספר "כסף נבחר", שנדפס בדפוס דמשק בשנת שס"ה. ובשער הספר מזכיר את אביו המשורר אברהם הנ"ל).

קרישפון – ר' יהודה (דיין, מבי"ד של פינטו – "נבחר מכסף" סי' נ"ט).

רבינו – יוסף בן-כביד (תושב ג'ובר על יד דמשק, העיד על הריגת צדקה וצפניה הנ"ל – אבקת רוכל מ"ג).

רומאג – דניאל

רומאגו או רומאנו – ר' יוסף (לחשן ויודע בכשפים – שבחי רח"ו).

רומאגו – מנחם

רקאק – סולימאן (עי' לעיל אבו-חמרה).

רקק – רבי יהודה (חכם, אביהו של מואנסה שנתקדשה בעל כרחיה ע"י אלעזר גזאל הנ"ל. – עי' לעיל יהודה נקי).

רקק – רבי משה (רב באמצע המאה, חתום עם ר' עובדיה נ' נאצר – שו"ת ר"ב אשכנזי ס' ט"ו).

שאלבאדיאל – ר' יעקב (רב, חתום בקיום עדות בשנת שכ"ה – מביט ח"ב סי' ט. אולי הוא ר"י ספרדיאל הנזכר לעיל).

שובראדו – אברהם

בן-שושן – ר' משה (מביט ח"א ל"ב).

בן-שחוה – שמואל

שינינא – שבתי

שינינא – שמחה אשת ר' שבתי (בשנת של"ט נפטרה שמחה ובעזבונה השאירה בתיה הקדש לארץ ישראל – ר"ב אשכנזי ט"ו).

די-שיהיז או שיריין – ר' חיים (מתושבי רמלה – על יד יפו בא"י. אורח שתדלן בעד סובלי ארץ-ישראל – חרבות ירושלם).

בן-שמאע – עמרם

תגוויל – שלמה (עי' לעיל אל טאוויל).

בן-תיבה – ר' אהרן (חכם וסופר הקהלות – מביט ח"ב פ"ג. חתום בשנת שכ"ו. בכ"י סמברי מוזכר בשם תיפה. ובדי"י בתוגרמה מובא בשבוש חיפה, והנכון תיבה. בימים האלה נמצא בצפת ר' יעקב תיבה מקורב למועלם בעל המאורע של גאמי-אל-אחמר – מביט ח"ג צ"ד. בשנת ת"נ נמצא בירושלים רבי אבן תיבה – זרע אברהם א"ה ד'. במעשה הגלגול שבשחי רח"ו מוזכר רבי אהרן בן תיפא).

1. דברים י"ח, טז. [↵](#)

2. סכה נ"א ע"ב. [↵](#)

3. זכריה מ', א'. [↵](#)

4. ספרי דברים א. ב. [↵](#)

5. שלשלת הקבלה דפוס ויניציא עמוד צה, ואגדה המונית מושלמית; ומקורה בקדמוניות ליוסף א. ז. 2. ולפי דברי ניקולס שם, נמצא בימיו על יד דמשק כפר הנקרא בשם משכן-אברהם, שלפי השערת החוקרים האחרונים הוא המקום הנקרא אל-בורגה, ושם באר-קדיש הנקרא ביר-אברהם. [↵](#)

6. שמואל ב. ח', י. [↵](#)

7. עיין להלן מליצת הר"ח ויטאל על ערכה של דמשק. [↵](#)

8. מלכים א. י"ט, טו. [↵](#)

9. מ"א כ', לד. [↵](#)
10. מלכים ב. ח', ג. עד היום קיים בג'ובר, כפר כחצי שעה צפונית מזרחית לדמשק, בית כנסת עתיק מיוחס לאלישע, ובתוכו אבן שיש גדולה שעליה עמד אלישע במשחו את חזאל, ובתוך ביהכ"נ הזה יורדת מערה, אשר בה, לפי האגדה, התחבא אליהו. ועיין עוד על ג'ובר במאמרנו זה להלן. [↵](#)
11. מ"ב. י"ד, כח. [↵](#)
12. ספר החשמונאים. [↵](#)
13. קדמוניות יא. יד. יח. ומלחמות א. ב. ז. [↵](#)
14. מפעלות פ"ט. [↵](#)
15. ספרי דברים פ"א ב. ר' יוסי אומר: מעיד אני שאני מדמשק... [↵](#)
16. עד ראשית המאה הרביעית לאלף הזה היה עוד קים בית—כנסת מיוחס לרבי אלעזר בן ערך ברחוב היהודים בדמשק. ויש מיחסים את בית—הכנסת שבג'ובר לביהכ"נ ראב"ע. ועיין ע"ז להלן במאמרנו באריכות. [↵](#)
17. די"י ח"ג עמוד 37. [↵](#)
18. ספר הקבלה להראב"ד, שבספר—החכמים. [↵](#)
19. גנזי אוקספורד IX הערה א. [↵](#)
20. חדשים גם ישנים להרכבי VII 38. [↵](#)
21. תחכמני. הוא מרבה לספר בשבח העיר היפה—פיה דמשק. ועיין ביחוד בשערים מו, מז, ונ. [↵](#)
22. מספר עשרת אלפים נפשות מתאים כמעט לשלשת אלפים משפחות שהזכיר רבי בנימין. נאמנת עלינו עדות שניהם שהיו בזמן אחד. [↵](#)
23. די"י ח"ה ע' 154–161. [↵](#)
24. מכתב הרמב"ן לבנו. [↵](#)
25. רבי משולם מוילטירא, תרע"ב, נוסע פלמוני ועוד. [↵](#)
26. "בשעת הדבר היו בורחים מקצה א"י לקצה ומכפר לכפרים" (לשונו של הרב המביט בשו"ת ח"ג סי' ריא). וכשפרץ הדבר בכל א"י ברחו לחו"ל וביחוד לדמשק. מפני סבה זו בא הר"י בי—רב בסוף המאה הקודמת, ובמאה זו המבי"ט עצמו בשנת ש"ה שכ"ג; ועוד פשטו מגפות בא"י בשנות שכ"ט ושל"ב. [↵](#)
27. בשנת של"ט ברחו יהודים רבים מצפת והתישבו בדמשק, מחמת התנפלות פלחים, וביניהם היו רבי משה נגארה ובנו המשורר ר' ישראל נגארה. בדברי יוסף, עמק הבכא, חרבות ירושלים ועוד נמצא ספורי מאורעות של צרות היהודים בא"י, שבשבילים נסעו שליחים ושתדלנים לפני מושל דמשק. ועיין ע"ז עוד להלן. בין החכמים שבאו לדמשק מא"י במשך המאה הזאת היו הר"י בי—רב, ר' משה אלשיך, רבי משה מטראני, רבי יעקב אבולפיא, רבי יוסף צייח (מירושלים), רבי משה ורבי ישראל נגארה, רבי חיים כהן, רבי אלישע גליקו, רבי חיים ויטאל, רבי אברהם גלנטי, רבי יהושע בן—נון ועוד. [↵](#)
28. "פתחו של גן—עדן, אם בא"י... ואם בערביא... ואם בין הנהרות דומסקנין פתחו" (עירובין י"ט ע"א). והרבה אגדות ערביות יש בענין זה. ורפי פתחיה מרגנשבורג מביא אגדה בנוסחא זו: אם גן עדן בארץ הריהו בדמשק, ואם הוא בשמים—מקומו מכון כנגד דמשק בארץ. [↵](#)
29. בסוף ספר שבחי—ירושלים. [↵](#)
30. רבי יהושע בן—נון מרבני צפת בא לשם זה לדמשק (שם הגדולים בערכו). ואגדה מספרת שבחלות מהרח"ו עסקו שלש מאות מעתיקים בהעתקת כתביו שהצפינם מקוראים. [↵](#)

31. כאן קלפה במובן שומר על הפרי ולא במושג הרגיל אצל המקובלים לרעה, כמוכח מהבחינה: כלאה – ליעקב, כרצועה לתפילין, וכקלפה לפרי. [↵](#)
32. ערכי הכנויים דף ר"ט, ומאורי אור אות דלת ע' כ"ו. [↵](#)
33. דמשק נחלקת לשמיניות, ועיין להלן בשיר "גאמע אל אכמאר". [↵](#)
34. ב"ספר החזיונות" והוא הוא "שבחי ר"ח ויטאל". [↵](#)
35. על יופי בתי העיר דמשק בכלל קרוב למאה הרביעית השוה דברי הנוסע ר' משולם מוואלטרס שבקר דמשק בשנת הרמ"א (מכתב מסעו נדפס בירושלם של לונץ שנה א') ואמר: "ובתי העיר יפים במאד מאד ובכל דבר היא עוברת מצרים וכל שאר העיירות שראיתי עד היום הזה, כי כמותה לא ראיתי מרוב ההידור...". ועי' שם דבריו על השוקים והמרחצאות וכל טוב – דמשק שהיו אז ועדיין הם קיימים ועומדים שם כיום הזה. [↵](#)
36. המשורר רבי ישראל נגארה שהיה גם חזן, דרשן וסופר הקהל, היה גם צייר ממין זה, והצטיין בציור וכיור תמונות ופסוקים. עיין מימי-ישראל (בסוף ספר זמירות ישראל) קנ"ג ע"ב: "אוואנטדור" (מפוח) משני עברים ברקים כסף וזהב, מחוטבים כתב פסוקים, ובדף קמ"ו ע"ב: "זאת שלחתי אל הנעלה ה"ר יצחק מחסין קודם נשואי בתו כתיבת ידי מצוירת ומכירת". [↵](#)
37. לשונו של רבי משה מטראני בשו"ת ח"ב סימן מ"ח ע"ד העירוב שאין היהודים צריכים לשכור רשות מהגוי בעל הגן, ומוכח מזה שהגן הזה היה אז שייך לגויים. – מחומת-העיר, הנזכרת בתשובה זו, נשארו שרידים עד היום הזה והיא גובלת את רחוב היהודים בדרום. הנוצרים בדמשק מראים את המקום בחומת-העיר שדרך שם התלמידים של פאולוס הורידו אותו בסל להצילו מהיהודים אשר בקשו להמיתו (מעשי השליחים פ"ט). [↵](#)
38. גן זה היה שייך אח"כ למשפחה היהודית "בית אלבושי" ורק לפני שנים מספר נמכר שוב לגויים. [↵](#)
39. עי' להלן ע"ד המאורע גאמע איל אכמאר. [↵](#)
40. בכלל ישבו אז יהודים ברב ערי סוריא וחורן, וברבים מהכפרים שבסביבות דמשק, כגובר, דומאר ועוד, ורבי ישראל נגארה מספר "שסבב עם ר' יעקב לקבץ כספים בעד עניי א"י גם בכפרים שמסביב לדמשק". ואולם החשוב בכפרים היה גובר, שהיתה שם קהלה מיוחדת עם רבנים וסדרים מיוחדים בראשית המאה. זכר גובר נמצא בשו"ת מהר"י בי-רב בעל-הסמיכה, שהתיישב בגובר אחרי מחלוקת שפרצה בין העדות בדמשק (שו"ת בי רב סי' מ"ג).
- בראשית המאה הזאת חי בגובר בתור "רב" ו"קדוש" רבי שמואל אבו חצירה "איש קדוש מתבודד בבי-כנישתא דבי-גובר", שהיה מקובל ומפורסם בכל המזרח כמפליא לעשות בקבלה מעשית וזקנים לבנים ספרו "מעוזו ונפלאותיו שהציל לישראל מכמה צרות" (לשון החיד"א בשם הגדולים בערכו).
- תולדותיו של הקדוש הזה נתפרסמו בפרטות עפ"י מקורים שונים, וביחוד עפ"י כתב יד רבי יוסף סמברי, במאמר רבי שמואל אבו-חצירה מאת אליעזר ריבלין, שנדפס ב"התור" ירושלים תרפ"ב, ובמחברת מיוחדת.
- לפי המסורת נמצא קברו של הקדוש אבו חצירה ליד ביהכ"נ של הנביא אלישע בגובר בקיר הצפוני, ואחרי זה נוספה פה לקדושת גובר גם ההשתטחות על קבר הצדיק הזה.
- ממלא מקומו של אבו-חצירה בתור רב בגובר היה בראשית המאה הרב עבדאללה (עובדיה) אבן-נאצר (מובא בכת"י סמברי, עי' חוברת רבי שמואל אבו-חצירה הנ"ל).
- בגובר נמצאה גם גניזה עתיקה מאד, ומר אפרים דיינארד פתחה בשנת תרס"ט והוציא כל טובה ממנה (עדות עצמו באוצר-ישראל של אייזנשטיין בערכו). [↵](#)
41. ע"ד קדושת גובר בתור מקדש-מעט לכל סוריא עי' "מכתב קהלת דמשק בעד גובר" ב"מימי-ישראל" שבסוף ספר זמירות ישראל של ר"י נגארה. והרבה אגדות ומעשיות נפלאות חיות ע"ז בפי העם. [↵](#)
42. במחצית השנייה של המאה הרביעית לא נמצא עוד זכר לקהלה מיוחדת קבועה בגובר, ובטל הישוב ברשעת השכנים הערבים, למרות כל העזרה וההשתדלות שנתנו לגובר היהודים מדמשק. שכני גובר הם עד היום למשל ולשנינה ברשעתם. [↵](#)

43. לפי האגדה עסק הקדוש של גובר רבי שמואל אבו-חצירא בקליעת מחצלות, ועד היום מספרים יהודי דמשק אגדות שונות על אבו חצירא ויחסו למלאכה זו, ואומרים שבשביל כך נקרא שמו אבו-חצירא על שם מעשה-המחצלת (מחצלת בערבית חצירא), ור"י סמברי ב"דברי יוסף" כתב-יד מביא אגדות אחרות (ע"י ע"ז באריכות במחברת הנז' רבי שמואל אבו חצירא). [↵](#)
44. במכתב רבי ישראל לר' אברהם מפרישא (בירושלים לונץ שנה ג' במאמר "דובב שפתי ישנים"), וזה לשונו: "תאמין אם לא בדמשק לא יהיו באלו הארצות – של אר"י – דמי-המים בקשירת הספרים" (הדברים נכתבו בירושלים במקום שמים היו נקנים בדמים, ותפס את דמי-המים בתור "הוצאה", אבל בדמשק, בכל חוצותיה עוברים נהרות-דמשק ואין בה שום ציור לדמי-מים).
- עד היום חיים בדמשק ממשפחת "סקל" שעוסקים בכריכת ספרים בסמטא בשוק "אל סקלאין". ולפי דברי זקני המשפחה אבותיהם ואבות אבותיהם כורכי ספרים היו וכלם עבדו בשוק הזה. ויש לשער ששם השוק נקרא שוק-אל-סקלאין על שם עובדיה היהודים כורכי הספרים. ואולי מוצא המשפחה הזאת מעולי סיציליא שבאיטליא ועדת הסקלאין בדמשק. [↵](#)
45. מכתב רבי ישראל הנז'. [↵](#)
46. עיין מכתב קהלת דמשק על יהודי גובר ובסוס מושבם – ב"מימי ישראל" שבסוף "זמירות ישראל" לר"י נגארא, דף קס"ד ע"א. [↵](#)
47. במכתב רבי ישראל הנז'. [↵](#)
48. סכנת הדרכים ורצח נפשות רבות של הולכי דרכים ורוכלים רבו אז גם בסביבות דמשק גם בארץ ישראל ובמצרים. שמות היהודים שנרצחו בארצות האלה בימים ההם נמצאים למאות בספרי התשובות, ואולי היתה זו מכה-כללית וגם הערבים סבלו מאי-הבטחון הזה. במקרי האסונות של רוכלי דמשק נציין לדוגמא: שני צורפים רוכלים, רבי צדקה ורבי צפניה מבעל בכי ותושבים בדמשק, נהרגו לא רחוק מכפר דומי, ודבר הרצח נודע ע"י גויה אחת מדומי שספרה לרוכלים אחרים "יוסף בן רבינו תושב גובאר" ומשה בעל ביקי (תשובות הר"מ אלשיך סימן מ"ג). כליפה הכהן מדמשק "אושכפי" ורצען נהרג ונטמן בגן קרוב לבית קברות היהודים וקרוב אל העיר דמשק (שו"ת נבחר מכסף לר"י פינטו סי' נ"א). השוה עוד שו"ת ר"מ אלשיך סי' מ"ד צ"ה וקי"ט, כסף נבחר סי' נ"ט, אהלי יעקב (לר"י קשטרו) סי' י"ט, שו"ת ר"א מזרחי ע"ג (ושם מסופר על ששה סוחרים מירושלם שיצאו לפי דרכם למכור בגדים בכפרים ובערים ובלכתם יום וחצי רחוק מירושלם קמו עליהם החמרים עצמם והרגום נפש), מביט ח"ג סי' ר"כ, שו"ת דרכי נעם ותשובות שונות. [↵](#)
49. כליפה הכהן הנזכר בהערה הקודמת היה רצען עובד בטאלע-קובה (תל ידוע במזרח רחוב היהודים בדמשק) אחרי איל-באבא, ולפעמים היה יוצא לעבודתו בכפרים והיה גם רוכל בסחורה. ובלכתו עם שני חמורים מדמשק אל כפר נהרג אצל האגוזים סמוך לבית הקברות של היהודים "אותו שהיה רצען פי טאלע-קובה אחרי איל בואכה. מסכין, כאן מאו חמרתין וקתלו תחת איל ג'וזי קבל אל לוזי ענד תורבת אל יהוד וטמרו פי אל בסתאן... " (לשון גבית העדות להתרת עגונתו בשו"ת "נבחר מכסף" להרי"ף סי' נ"א). [↵](#)
50. ע"י מאמר "לתולדות הדפוס בא"י וסוריא" מאת יוסף יואל ריבלין ("מזרח ומערב" ש"א ח"ג). [↵](#)
51. מכתב ר"י לר"א מפרישא הנ"ל. [↵](#)
52. ע"י על מסחר הנחשת ב"נבחר מכסף" לר"י פינטו סימן ק'. ועל המסחר הדמשקאי בכלל ע"י דברי הנוסע רבי משולם מולטרא במכתב מסעו משנת הרמ"א (ירושלם – לונץ שנה א') ובתשובת המביט ח"א סימן כ"ו וסי' שי"ו. [↵](#)
53. עיין שו"ת ר' משה אלשיך סימן קכ"ט. וביחוד בענין עלית וירידת שערי-המטבעות: "פרחים, קוריינטיים וחתיכות", תמצא בשו"ת "אבקת-רוכל" לר"י קארו סימן קנ"ג. [↵](#)
54. סוחרים מפורסמים ובעלי-חרשת של משי בדמשק היו ר' אליעזר כולייף ור' דוד גביון במשך עשרות שנים. באמצע המאה הם שלחו סחורותיהם למצרים לשותפם הרב מאיר גביון. ועל הסכסוכים ביניהם ומצב המסחר והעבודה במשי עיין שו"ת רי"ט צהלון סימן ע'. [↵](#)
55. "ר' כלב רינטו" במקור המודפס, צ"ל: ר' כלב פינטו – הערת פב"י. [↵](#)
56. פלורין, אבקת-רוכל סימן קנ"ג. [↵](#)
57. במצרים נחלקו אז לקהלות: מסתערבים, ספרדים ומערבים. למערבים נחשבים יהודי מרוקו, תוניס ואלג'יר, שבאו למצרים

השוכנת בצפון אפריקה. בדמשק לא נמצאו מה"מערבים" בלתי יחידים שנקראו בשם "מערבים" (שו"ת ר"מ אלשיך סימן ק"ז וסי' קל"ט; "אבקת רוכל" לר"י קארו סי' קכ"ב). [↵](#)

58. בדבר הריבות בענין בית-הקברות של משפחת כליף עי' "אבקת-רוכל" לר"י קארו סימן קט"ו ובמבי"ט ח"ב כ"ת. [↵](#)

59. שם ב"אבקת-רוכל" לר"י [צ"ל לר"י – הערת פב"י] קארו. ועי' עוד על יחס העדות זל"ז בדמשק בשו"ת מהר"י ב"ר-רב סי' ל"ג ושו"ת ר"מ אלשיך סי' קכט. [↵](#)

60. בשו"ת "אבקת-רוכל" סימן קכ"ה: "מעשה שהיה כך היה בעיר דמשק יע"א ק"ק המסתערבים אשר שם... והסכימו בכך ז' טובי-העיר במעמד אנשי העיר... והחבר אשר קבלו עליהם". [↵](#)

61. נזכר בשו"ת "המבי"ט". ועד לפני זמן קצר היתה קימת בכל ערי סוריא ובבל הפנימיות משרת "המועלמים", שהם נשיאי העדה. עי' "מסעות בנימין השני". וגם עד היום הזה נשארו עוד "מועלמים" באיזו מקהלות המזרח. ובני דמשק קוראים לחצר השר פרחי בשם "דיר-איל-מועלם". [↵](#)

62. עין לעיל הערה 60. [↵](#)

63. בשנת שכ"ג נמצא ברור שטר מכירת-קבר מאת החברה-קדישא, שנכתב בשנת ש"ה, ונכתב בסגנון חקי וגם מודרני (שו"ת אבקת-רוכל סימן קי"ג). ועי' בענין שטר צואה וברירה בשו"ת ר"ב אשכנזי סימן ט"ז. בכלל יש להתפלא על הסגנון העברי הצח והברור של הדור ההוא, הן בשו"ת והן בדוקומנטים המובאים בתוכם. בנוגע לדיוק הנה כמה וכמה פעמים מובאים דברי העדים בעת גבית-העדות מלה במלה בלשונם בערבית.

בין סופרי הקהל של המאה הזאת נזכרים ר' משה ברור ור' משה ברוך, ר' אהרון בן-תיפה ור' אברהם צייאח (סופר כל הקהלות), וגם ר' ישראל נגארה המשורר היה סופר הקהלות. מענין הדבר, שכל כותבי תולדותיו של המשורר הגדול הזה לא הודיעונו מה היתה עבודתו. והאמת היא, שאחרי פטירת אביו היה לסופר-קהל. וכן הוא אומר בהקדמתו ל"מימי-ישראל" (זמירות-ישראל דף קע"ד ע"א): "ואתי עטי וקסתי בידי מחליף חליפות וצבא, יוצא ובא, בדרתא וביתא כל שעתא ושעתא לכתב כל הכתוב לחיים תייקא דהומנא, כי ספרא דמתא אנא". ועי' שם מכתב ר"י נגארה להרב יאודה מסעוד בשם ק"ק דמשק, שיקבל הרבנות בדמשק. וב"מימי ישראל" נמצאים כמה וכמה מכתבים בשם קהלת דמשק הספרדים ובשם כל קהלת דמשק לשרי קושטא ולירושלים ע"ד בטול גזרות ומנוי רבנים. על ר"י נגארה בתור דרשן, עי' להלן. [↵](#)

64. נוסע אלמוני בשבחי ירושלם משנת רפ"ב. [↵](#)

65. ביהכ"נ המיוחס לר"א בן ערך. ועי' להלן בענין "הג'מע אלאכמר". [↵](#)

66. כנראה ע"ש ר' משה אלפרנ"י הנזכר במבי"ט ח"ג סימן נח ששאל מר"י אבוהב. ולפי הנראה עמדו כבר במאה הרביעית כל בתי-הכנסת הגדולים הנמצאים כיום בדמשק. רבם נבנו ונתפתחו אז. "בית-כנסת אל רקי" הוא על שם משפחת רקי, שנמצא זכרה במאה הזאת "החכם ר' יהודה רקי". ו"בית-כנסת אלפרנ"י" על שם משפחת אלפרנ"י, ולא כאשר שער אחרים, שפרושו ביהכ"נ של "האירופים", הנקראים במזרח בשם "פרנקים". ביהכ"נ מהרח"ו על שם ר' חיים ויטאל. "בית-הכנסת כולייף" על-שם משפחת כולייף, היא העשירה והחשובה במסתערבים בימים ההם, וממנה היה אז "השיך אל יהוד". וכשנתבונן עוד בימינו אלה בזמן הירידה, נמצא התשוקה הרבה אצל בני-עליה בדמשק ליסד להם "מדרש" בחצרם על שמם. [↵](#)

67. ענין זה של תלמוד-תורה נזכר בכמה מקומות בשו"ת. הילדים של הת"ת נזכרים "תינוקות של בית רבן מהחברה" (שו"ת ר"ב אשכנזי סימן ה'). [↵](#)

68. "אימו על העדים להביא שופרות ותוקעים ותינוקות של בית-רבן מהחברה להטיל חרמות ונדויין על הענין הזה (שו"ת ר"ב אשכנזי שם). ועל אדות תקפה של תקנת קהל עי' שו"ת "אבקת רוכל" לב"י [צ"ל לר"י – הערת פב"י] קארו סי' קפ"ו, שם נמצא ענין "בית-מטבחים". [↵](#)

69. כשערוריה נחשב לאלמנת הגביר ר' כלב פינטו, הנזכר לעיל, אשר בריבה עם בניה על-דבר עזבון בעלה הלכה לערכאות "אחר התראת חכמים" (שו"ת המבי"ט ח"ב סימן קי"ז). ואולם בשעה שה"חייב" לא קבל פסק בית דין אז התירו לזכאי ללכת לערכאות (מביט ח"א סימן לב). [↵](#)

70. ענין זה מוכח מתוך מגוי הרבנים וכל תקנות הקהל, שנעשו תמיד רק בהסכמת ז' טובי-העיר במעמד אנשי כל העיר (בהרבה שו"ת). [↵](#)

71. בראשית המאה חי העשיר שמואל בן סולימן הלוי הנקרא "שיך כליפה" (שו"ת אבקת רוכל סי' קי"ג), ואחרי חצי המאה נזכר "שלמה חתן השיך אל-יהוד" (בשבחי מהרח"ו). ועי' עוד על שיך אל-יהוד במביט ח"ב לב. וגם בירושלם היו שיכים-אל-יהוד ר' גדליה ור' שמעון כהן (חרבות ירושלם). [↵](#)
72. עי' להלן הערה לאחר זו. [↵](#)
73. כל מיני הכנסות אלה הונהגו אז ואחרי זה ברוב קהלות המזרח. ספרי השאלות-והתשובות מלאים דין-ודברים של דבר "העריכות", אם לפי נפשות או לפי הרכוש, ובדבר חובת מס תושבים בעיר שבאו מעירות אחרות לכאן; כמו כן בדברי מחלוקת בענין "חזקות" ב"מצוה" זו או אחרת בביהכ"נ כגון "הדלקה" (של הנרות בביהכ"נ). [↵](#)
74. מרת שמחה, אלמנת ר' שבתי שינינה, הקדישה בשנת של"ט את בתיה קדש גמור, שפרותם יהיו אחרי מותה חצי להקדש צפת וחצי להקדש חברון (שו"ת ר"ב אשכנזי סימן ט"ו). ובאמצע המאה מודיע ר"י נגארה לר"ב אשכנזי במכתב, שסבב ביום פורים בעיר דמשק "עם הנבון והנעלה ה"ר יעקב יצ"ו להעיר לבבות ולגבות על דלתי בתי יחידי הקהל", מלבד מה שנאסף בבית-הכנסת, ויצאו גם לקבץ מן הכפרים, "ומסרו ליד הגבאי-א"י ה"ר חשובה כדוסי" שמונה פרחים חתיכות חדשות ממכסת נפשות כפר איש לא נעדר, ומה שעתידי לגבות הכל בכתב רשום מי נתן ומי עתיד ליתן" ("מימי-ישראל", דף קמ"ו ע"א). פעם אחרת בא ר"ב אשכנזי בעצמו לקבץ בדמשק נדבות בעד א"י (שם קס"ב ע"א). [↵](#)
75. עי' להלן בדברנו על המעמד המדיני. [↵](#)
76. ס' חרבות ירושלם. [↵](#)
77. מימי ישראל לר"י נגארה "מכתב קבלת דמשק בעד הישוב בגובר". [↵](#)
78. עי' ביחוד שו"ת המביט ח' בסי' כח ושו"ת "אבקת רוכל" (סי' קי"ג-י"ד ט"ו ט"ז י"ז). ותולדות ה"ר יוסף צאייה ב"המסדרונה" לר"י הרשנזון ובדברי-ימי-יהודי תוגרמא לרוזניס. ועוד נמצא ממנו בכתב-יד ספר גדול שו"ת במצרים, מובא ברשימות פרופ' גוטרייך של כתבי-יד שמצא במצרים. ודי יש בספר זה חמר רב לתולדות הרב המצוין הזה. [↵](#)
79. במחלוקת זו נסתבכו רבני דמשק ר' יוסף צאייה ור' משה ברוך, ור' חיים החבר. אחרי שלא יכלו להוציא משפט ביניהם פנו לרבני א"י, להר"י קארו והר"מ מטראנו, הרב אשכנזי והרדב"ק ממצרים (עי' המבי"ט ואבקת רוכל שם). [↵](#)
80. לדוגמא עי' אבקת-רוכל קפ"ו, ועי' חרבות ירושלם. [↵](#)
81. שו"ת נבחר-מכסף תשובה ראשונה. ור' פינטו עצמו משתמש בתשובותיו בלשון הערבית בגבית-עדות, וכנראה שהיתה לשפתו במקום שפת לאדינו. עי' שו"ת נבחר מכסף, סימן כ"ו, שמביא שם דברי שמואל נחמד: "יא אבני בדי אכודלאך". [↵](#)
82. ועי' יתר דבריו המצוינים מאד של החכם המסתורי הזה, המוכיחים את גדל הרח"ו והסותרים דברי מבקריו האחרונים, במכתבו לקהל מצרים, שנדפס בספר אבן-שמואל לרא"ל פרומקין ע' 8. [↵](#)
83. עי' רשימת האישים והמשפחות של המאה הזאת בסוף מאמרנו זה. [↵](#)
84. עי' להלן בענין הדרוש בדמשק. [↵](#)
85. ר' משה נגארה, אבי ר"י נגארה. היה ראש ישיבה ומעמיד תלמידים, וכן ר' יעקב אבואלעפיה. ומגדולי ישיבתו היה ר' יאשיה פינטו. [↵](#)
86. עי' תשובת המבי"ט ח"ג סי' קמט. [↵](#)
87. שו"ת המבי"ט ח"ב שלאה קמ"ט. [↵](#)
88. "מעשה שהיה בק"ק דמשק ק"ק מסתעריים", בענין קניית בית-כנסת חדש, ו"הסכימו בכך ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר והחבר אשר קבלו... עליהם" (אבקת-רוכל סי' קכ"ב). ועי' התקנה בדבר הקצבים בשנת שכ"ט ב"אבקת-רוכל" סי' קפ"ו. [↵](#)
89. דבר זה היה במגוי הרב רבי חיים כהן מצפת לרב בדמשק, וכל פרשת הריבות שבין הרב הזה והקהלה עי' בשאלה-והתשובה היפה של ר' משה מטראני בשם "עת לאהב ועת לשנא, עת מלחמה ועת שלום", ששם נשקפים חיי היהודים

בקהלה במאה ההיא בתמונה בהירה מאד (שו"ת המבי"ט, חלק שלישי). ⇐

90. בשער-הספר "מימי-ישראל" לר"י נגארה (בספרו זמירות ישראל) הציג המשורר את המוטו "יעיד נעמן (פרוש: נעמן שר צבא ארם, שהיה בדמשק ונרפא במימי הירדן מצרעתו, ופה כונתו יעיד בעל-טעם) על טוב מימי, לבלי יאמר כל איש יִנְאֵל, כי מימות נהרות דמשק (לאמר שירת הערבים) טובה מכל מימי ישראל" (עם ישראל ושם המשורר ישראל). ⇐

91. עדים הם הלחנים "טורקי פרסי ארמני" המושרים עד היום כבימי ר"י נגארה. ⇐

92. מהר"ח ויטאל כעס על ר"י נגארה על ששר עם הערטילאין (שבחי מהרח"ו). ⇐

93. מלבד ר"י נגארה היו בזמנו בדמשק משוררים ומזמרים: ר' דוד, ר' יוסף אלטרס ובנו נסים, ר' שלמה יעקב, חכם ומשורר, ר' שלמה ברכה שליח-צבור ור' ישועה (כל-אלה נזכרים ב"מימי-ישראל" לר"י נגארה, דף קמ"ב, קמ"ד, קמ"ז ועוד). ⇐

94. ר"י פינטו **הדפיס בדמשק לראשונה** את ספרו "כסף-נבחר" **דרושים** על התורה. ר' חיים ויטאל המקובל דרש בדרוש בנגלה בכל שבת ומועד וכתב דרשותיו על ספר "עץ הדעת טוב" ב' חלקים. גם ר' משה נגארה היה דורש בשבתות, וגם ר' ישראל נגארה בנו היה דורש תשובה בגובר. ⇐

95. ר' יהושע אל-בוב הוריד מלאכים במראה הזכוכית, ור' סגירא הלך לשאול מאת **פליל** אחד בגורל החול. ורח"ו עצמו הלך לצאלאחאי (רבע מחוץ לעיר דמשק העתיקה) לשאול **מהפליל** אלאיובי על מחלת עיניו ומצא שם אנשים רבים וחכמים (שבחי מהרח"ו). וידועה המערה של הגלגול בבית רפאל עניו בדמשק, המוזכר בשבחי האר"י ובשבחי מהרח"ו. ⇐

96. מקור רחב לכל תורת האמונות הטפלות ומצבן ימצא המתעניין בספר שבחי רח"ו או "ספר-החזיונות". כל היודע את דמשק ואת החיים במאה הרביעית יכיר על נקלה מכל שורה ושורה של קונטרס זה שאמנם נכתב הספר בימי רח"ו, אם על ידו ואם ע"י אחרים. ⇐

97. עי' שם בשבחי מהרח"ו. ובשו"ת המבי"ט ח"א סי' רס"ז: "למדנו רבנו בחור נשא בתולה בת י"ב שנה וחששו לכשפים והוציאו הוצאות על זה". ⇐

98. ר' אפרים פנסירא בדמשק, חכם רופא ומקובל בדור ההוא, נזכר ב"קורא-הדורות" לר"ד קונברטו. ⇐

99. שו"ת המבי"ט ח"א סי' רס"ז הנז'. ⇐

100. שו"ת ר"מ אלשיך סי' ס"ח. "נבחר-מכסף" סי' כ': "נשבע שבועה חמורה כנזירות שמשון כן [צ"ל בן - הערת פב"י] מנוח בכל תנאיו שלא יניח עוד לשמעון ליכנס לבית-הכנסת", ושם סי' כ"א: במסכת שכרות שאמר אחד: "אהיה נזיר כנזירות שמשון בכל תנאיו אם לא אגרש את אשתי". ובשו"ת ר"מ אלשיך סי' מ"ז מסופר: "בחר אחד מבני עמנו המשיך דברים עם אשת-איש ונתלהב כל-כך עמה בדברי פריצות עד שקבל עליו נזירות שמשון **על דעת מלאכי השרת**, שמעולם לא ישא אשה אחרת כ"א היא". ובשו"ת "אהלי יעקב" לר' יעקב קשטרו מסופר: "נער אחד בן י"ד שנה שתה כוס יין ונשתכר וצעקו עליו אמו ובני הבית והפחידו אותו **שילשינוהו** לרב כדי שיגזור עליו שלא ישתה יין בלי רשות אמו, והנער יודע קצת משניות על פה בלא הבנה כל כך... ויהי כראות הנער שחפצים לגזור עליו שלא ישתה יין קרא על פה משנה "מה בין נזיר עולם לנזיר שמשון וכו' עד סופה, ואחר שגמר המשנה אמר לעומדים שם: כבר אני נזיר... הוליתו אותו לפני חכם אחד, אמר החכם: למה אמרת נזיר שמשון ולא נזיר זולתו? משיב הנער: נזיר שמשון כל ימי חייו..."

בתנאים שכתב ר"י מחסן לרבקה ב"ר משה בן מאור בדמשק בראשית המאה הרביעית כתב החתן והתחייב ש"הדירה הנה דמשק ולא במקום אחר בשום אופן בעולם זמן ט"ו שנה... אם לא יהיה ברשות ורצון אבי הכלה. וכן אמר החתן: אם אדור חוץ מדמשק תוך ט"ו שנה... אני מקבל עלי נזירות שמשון בן מנוח בעל דלילה שעקר דלתות עזה ושנקרו פלשתים את עיניו, ואפי' אם עשיתי מודעה או נדר, שכל נדר שאדור יהא בטל עתה אני מבטל המודעה ואני מקבל ומקים הנזירות בכל תנאיו וחומרותיו עפ"י היותר חכם ויורה לי משפטי הנזירות מבלי שאוכל לומר נזירות בטעות היתה..." (תשובות המבי"ט ח"ב סימן ט'). ועי' עוד במבי"ט ח"א סי' צב, צח, קא, קד, קלד, קנב, ר"מ, רנו, רנז, רסא, ועל ענין השבועות בכלל השוה כמה תשובות בשו"ת "דרכי נעם". והשוה עוד ענין השבועה וכחה בזמן קדום, במאה הראשונה לאלף הששי, בתשובת הר"נ סימן ל"ח "ראובן ושמעון ולוי נתחברו יחד... לעלות לארץ ישראל נשבעו... שבועה חמורה **חפץ ביד בשם אלהי ישראל על דעת המקום ועל דעת הרבים ועל דעת הרב**..." על צורת הכרזת חרם בדמשק במאה הרביעית מוזכר בשו"ת ר"מ אלשיך סימן קד, "שראה האיומים ההם על העדים להביא שופרות ותוקעים, ותינוקות של בית רבן מהת"ת להטיל חרמות ונדויים על הענין ההוא..." ⇐

101. הסכמת קהלה בדמשק בראשית המאה הרביעית בחרם, להתפלל חמש שנים במקום אחד, מוזכרת במביט סי' רמ"ו. ועל

ענין זה באריכות בשו"ת מהר"י בי-רב סי' ל"ג (ושם מזכיר שלש שנים, ואולי הוא מעשה אחר). הסכמת ראשי העדה בשבועה ע"ד הקצבים מוזכרת באבקת רוכל לר"י קארו סימן קפ"ו. וכן הוזכרו המינויים של הרבנים רבי חיים כהן ועוד בימים ההם, הכל בהסכמת הקהל בחרם ובשבועה. [↵](#)

102. ענין הנזירות ובפרט נזירות שמשון, שהיא נזירות עולמית, הוא הקשה והחמור שבכל שורת הנדרים של נדרי שבועה, איסור וחרם. ועל כן התחכמו בני דמשק בימים הקדומים להתלות בקשר חמור זה, וביחוד תפסו בזה היחידים והמוני העם. בש"ע ופוסקים יש משא ומתן גדול אם יש התר לנזירות שמשון, ואם ה"התרת נדרים" ו"כל נדרי" מועילים לבטל את נזירות שמשון אפילו על העבר. והאחרונים מחקו בשביל כך את "נזירות שמשון" מנוסח התרת נדרים הישן. מפני חומרתו והקושי להפרתו או להתרתו רבו היסורים למשפחות ולרבים ע"י קבלת נזירות בכלל ונזירות שמשון בפרט. והרשד"ם, שחי קרוב לפני תקופת מאמרנו, ביו"ד סי' קל"ד מביא הסכמה קדומה מהראשונים שלא לקיים שום דבר בנזירות שמשון, כי רבים אשר המית אחרי מותו מאשר המית בחייו... ואולם כנראה שרק הרבנים והקהלות נזהרו מלהשתמש ביותר בנזירות שמשון, אבל היחידים בפחותם אחזו בזה גם אחרי הודעת הרשד"ם ע"ד הסכמת הראשונים. וכדי לצאת ידי כל הספקות, שיש שאומרים שאם אמר נזירות שמשון ולא אמר בן מנוח או בעל דלילה או שנקרו פלישתים את עיניו לא חלה עליו הנזירות, ידעו ההמונים לפרש את כל הפסוק של הנזירות בהוספת כל ה"חשוקים" "בביטול ובפיסול, ומבלי שאוכל לומר" וכו' וכו', (עי' שו"ת מהריב"ל סי' ל').

מענין הדבר, שדבר הנזירות, שאין לה כמעט שום זכר בימינו היום, היתה עובדא קימת במאה הרביעית לאלף הזה, לפי פסק הדין, "נזירות שמשון נוהג בין בארץ בין בחו"ל בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית", והרב המב"ט, שחי בראשית המאה, מספר בתשובה אחת (סי' קמ"ט) "הקרה ה' לפני נזיר א' שעלה לאר"י לנהוג נזירותו ולא היה יכול להתאפק בנזירותו והיה מתנונה והולך בסיגוף וצער גופו..."

בגנת ורדים כלל ב' סי' ד': "מעשה שהיה פה עזה (עירו של שמשון) בערך שנת ת"נ, והנה ראובן יום שבת לעת האוכל נתקע עם אשתו, ויהי השטן, ונשבע שבועה חמורה ואמר אכון (אהיה) נזיר נזירות שמשון בעל דלילה בכל תנאיו על דעת חכמי אשכנז. ובא שמעון ואמר על דעתי, ויחר אפו ואמר על דעת המקום ב"ה שלא לאכול עם אשתי בקערה אחת כל ימי חיי... "ויש הסכמה פה עזה שכל מי שנשבע בנזירות שמשון הרי הוא כחרס הנשבר ולא יכנס בבית כ"נ כלל כל שלשים יום, ואחר שלשים יום קודם ההתרה יתן לקהל ששים חתיכות". ושם יש משא ומתן ארוך אם יש ממש בהסכמה זו לעקור אסור.

בהלכות קטנות לר"י חאגיז שאלה קס"ו, בדברו על ענין נזירות שמשון, אומר: "ונזירות זה למדוה העמי הארצות הארורים דשכיחי ולא יום היו באים אלי ומעולם לא נזדקקתי להם". ור"מ חאגיז מאיר על זה שם: "להיות המקצוע הזה נוהג הרבה בארצות תוגרמה מחמת הע"ה ראיתי להעתיק בסוף הספר הלכות נשירות מהריק"ש...". [↵](#)

103. שו"ת המב"ט ח"ב שאלה פ"ח. הר' חיים המוזכר כאן הוא רבי חיים כהן הרב מדמשק, ועי' שם בסי' צ"ז, על צעיר פחות מ"ב שנשא אשה פחותה מבת ח' שנים. וכנראה שעל אותו הנדון הוא מה שמוזכר בשו"ת הר"מ אלשיך סי' י"ז. [↵](#)

104. שו"ת המב"ט ח"א סי' רס"ז. [↵](#)

105. בשו"ת "נבחר-מכסף" לר"י פינטו סי' כ"ו מובאה שאלה מדמשק על שמואל נחמד שאמר לבנו יעקב בלשון זה: "יא אבני בדי אכודלאק בנת אכו רשיד וגאוב אבנו יעקב וקאלא יא אבי אעמל אלי בתריד, ואכד אבו יעקב קדח נביד ואעטא לרשיד אלצי כאן כאציר פי אל סעודה וקלו יא אכי האדא קדושין לבנתך מואנסה לאבני יעקב ואכד רשיד אלקדח מן אכו ושרבו וקבלו" (זה הסגנון שם בערבית, ובאורו: "הוי בני, רצוני לקחת לך בת אחי רשיד, וענה, בנו יעקב ואמר: הוי אבי עשה כאשר חפצת. ולקח אבי יעקב גביע יין ונתן לרשיד שהיה פה נוכח בסעודה ואמר: אוי אחי, זה קדושין לבתך מואנסה לבני יעקב. ולקח רשיד הגביע מאחיו ושתו וקבלו). המעשה היה "ביום ב' של פורים ש' ישיבון לפ"ק פה דמשק". ועיין עוד מעשים דומים לזה במב"ט ח"א סי' נ"ז ורצ"ט, וח"ג סימן פ"ו. ובדרכי נעם חלק אה"ע סימן א' וב'. [↵](#)

106. שם בנבחר מכסף סי' כ"ו ועוד בכמה מקומות. [↵](#)

107. צ"ל אצל – הערת פב"י. [↵](#)

108. שו"ת ר"מ אלשיך סי' ק"ד. [↵](#)

109. המעשה היה בשנת ש"ו, שרבי ששון נכנס עם רבי שלמה מיימון לבית האשה אסתר בת המנוח יעקב הלוי חכם ורבי ששון הוציא מאידיש (פרוטה) ונתן לאשה לשם קדושין בעל כרחא (שו"ת אהלי יעקב סי' ל"ח). ביאנא אירע מעשה כזה בשנת של"ט, ש"הר' מנחם כהן עמד לצד פתח מרת שוליתא מב"ת ותפס בידה ונתן לה אחד זהוב הנקרא שולטני ואמר לה הרי את מקודשת לי" (שו"ת מהריב"ל ספר רביעי שאלה ב'), ודומה לזה בשו"ת מהר"י בי רב סי' מ"ב וסי' ק"ז.

בשו"ת מהר"י בי-רב מובא מעשה מסוג אחר: "בחורים ישבו במסבה והעזיזה נערה אחת לקראת בחור אחד וחטפה מן המעות אשר לפניו. ואחד מן האחים גער בה ואמר לה: וכי תחשוב להתקדש לפלוני? תחזירי לו מעותיו, ולא שתה לבה לדבריו להחזיר לו המעות..."

לפעמים קרו מקרי קדושין בעל כרחם בסבת ירושות, שהמקדש הקרוב להבעל המנוח של המקודשת מצא לו זכות לקדש את האשה כדי לזכות בירושת הכספים. וכל מאורעות הקדושין בעל כרחם היו רק סבות למריבות ומחלוקות עצומות בין המקדש והמקודשת ובין המחנות. לפעמים רבות הוכחשו מצד המקודשת ספורי הקדושין ואופניהם. ובמאורעות של דמשק במאה הרביעית, ככלל המאורעות האחרים, נטרדו הרבה רבני הדור להוציא המשפט על פי דין התורה ולתיקון המצב. [↵](#)

110. מבי"ט ח"א סי' ר"ו רכ"ז וסי' מ"ב. שו"ת רלב"ח ח"א סי' קל"ו-קל"ז, ושו"ת מהר"י בירב סי' י"ז. [↵](#)

111. שבחי מהרח"ו. [↵](#)

112. נזכר בעזבון מרת שמחה אלמנת רבי שבתי שינינה בשנת ש"ן (שו"ת ר"ב אשכנזי סי' טו). [↵](#)

113. עי"ז נבין קצף מהרח"ו על ר"י נגארה שישב ושר עם ערטילאין וזה שפגע לא פעם ר' מנחם די לינזאנו בר"י נגארה, אם כי גם היתה בזה קנאה בר"י נגארה שעלה עליו בשירה.

עקבות החיים העליזים, מעט יותר מן המדה, נכרים עד היום בשמינית היהודים בדמשק. [↵](#)

114. תקנת טוליטולא נזכרת בטור ובתשובות הרא"ש כלל נ"ה והלכותיה בש"ע אה"ע סי' ס"א. בשו"ת המביט ח"ב סימן ק"ץ מזכיר "תקנה של אלגאזר" שהזכירה הר"ש בן צמח, ובעיקרן דומות התקנות זו לזו, ונתקנו בכח הפקר בית דין הפקר, כי על פי הדין הבעל יורש את אשתו בכל אופן. וראו הקדמונים בצער יורשי האשה אם מתה בלי זרע של קימא כדי "שלא יהיה שורך טבוח לעיניך ולא תאכל ממנו". וזה לשונו של הרב מרדכי הלוי בספרו דרכי נעם (שנת ת"מ) סי' כ"ח: "דע שתחלת תקנת השיור יצאה מטוליטולא משום עגמת נפש דלא לקיים ביה באב שורך טבוח וכו' שיתן נכסיו לבתו ותמות מבלי בנים וילך הבעל וישא אשה אחרת בממון שירש מאשתו ועיני אביה רואות וכלות עליהם..."

כנראה שתקנת-דמשק נתקנה ע"י ה"נגידים" הראשונים, כדברי הרב מהר"י בי-רב בתשובותיו שאלה מ"ו, וז"ל: "ודע שלשון התקנה של דמשק המקובלת מהנגידים שעברו ומהחכמים וכן מנהגם במצרים, לפרש התקנה בכל הכתובות או רובם בזה האופן: ועוד קביל עלוהי חתנא דנא דאם ח"ו תפטר כלתא דא בלא ולד חי מיניה דכר או נוקבא די הדרא פלגא מאי דאישתייר מנדונייתא לירתא מבית אבוהא". – וכנראה שתקנה זו נוצרה אחרי תקנה קדומה של אלגאזר ואחרות שאמרו שיחזירו ליורשי האשה רק השליש, ונגד תקנות-כתובה קדומות של הקראים שהכל ישוב ליורשי האשה (עי' נוסח כתובה קראית ישנה משנת ד'א תשפ"ח ליצירה שנתפרסם ב"ירושלם" כרך ששי ע' 237–239 "שאם ח"ו תצא סרוה זאת מן העולם בלא ולד ממנו ישוב כל שהביא עמה אל יורשיה...")

שם התקנה על פי רוב בספרי הרבנים "תקנת הכתובה" ולפעמים מוזכרת בשם "תקנת הירושה" וגם בשם "תקנת השיור" (עי' דרכי נעם סי' כ"ח וכן בש"ע המובא לעיל) ובספר התשובות המזרחיות האחרונות נקראה גם בשם "תקנת החשבון". [↵](#)

115. לידי הספקות באו אחרי שבמשך השנים לא בארו ולא פרשו את התקנה כמנהג דמשק בכל פרטיה בשטר הכתובה והסתפקו רק במלים "והכתובה כמנהג דמשק". כן כתבו בכל הכתובות של המאה הרביעית שבמצרים ובא"י (עי' שו"ת ר"מ אלשיך סי' כ"ז וכ"ח. ושו"ת רב בצלאל אשכנזי סי' י"ב וי"ג ושו"ת אהלי יעקב סי' ל"ו). ועקרי הספקות באו אם תקנת דמשק לחלוק בשוה יורשי הבעל עם יורשי האשה היתה גם על נכסי מלוג וגם על נכסי צאן ברזל, או רק בנכסי צאן ברזל (עי' שו"ת ר"ב אשכנזי הנ"ל). ועוד היו ספקות אם לחשוב את מה שאכל הוציא הבעל מנכסי צאן ברזל שהכניסה האשה או לא (עי' באחרונים אדמת קדש ח"א סימן ל"ג ובספרים פרי האדמה וחיים שאל מרבני א").

ועוד אחרי שנת ה"ת כתב הרב בעל דרכי נעם (סי' כ"ח); "הנה כל הכתובות הקודמות אין כתוב בהם **אלא הירושה כמנהג דמשק** אלא שזה קרוב לארבעים שנה (לא דיק, כי המחלוקת בזה קדמה כמאה שנה. עי' דברינו להלן) זכורני שנפל מחלוקת בין חכמי העיר וחקרו ודרשו על מנהג דמשק איך היה ומה הם הנכסים הנכנסים בחלוקה". [↵](#)

116. בשנת ה"ש הסכימו חכמי צפת ובטלו תקנת הכתובה כמנהג א"י וכמנהג דמשק **שיחלוקו בשוה** ותקנו שיורשי האשה יקחו רק שליש (מתאים לתקנת אלגאזר הקדומה). ובשנת שכ"ט נתקבצו שוב חכמי צפת ובטלו תקנתם הקודמת ותקנו שיחלוק לה' חלקים והבעל יקח שלשה חלקים ויורשי האשה שני חלקים (עי' טופס ההסכמות באריכות בשו"ת ר"מ אלשיך סי' כז-כח). אבל כנראה שתקנות חכמי צפת אלה לא נתקבלו, ועד שנת ת' וגם אח"כ נהגו במצרים ובא"י עפ"י מנהג דמשק

הקדום לחלוק בשוה. והרב המביט יצא בזמן הכרזת התקנות של צפת נגדן וטען בעד מנהג הארץ, כיון "שהיא סברת הגאונים וזה מנהג הארץ..." "ורבני א"י במאה הששית לאלף זה מעידים כי "מנהג ירושלם הוא כמנהג דמשק (פרי האדמה, אדמת קדש ועוד). כנראה מדברי הרב בעל דרכי נעם בתשובה הנ"ל נתועדו חכמי מצרים בשנת ה"ת בערך וקימו מנהג דמשק. בנוסח כתובה מיום ד' תמוז תקצ"ג שנתפרסמה בספר ארץ חיים (דף קכ"ט ע"א) כתוב "הירושה כמנהג עיה"ק החדש המחודש היום", ולא נתברר לנו ענין "החדש המחודש" הזה.

בנוסח כתובה מדמשק שנכתבה ביום כ"א שבט ה"א תס"ו (נדפסה בספר "שבלים בודדות" לא' דיינארד ע' 69) כתוב רק "והירושה כמנהג דמשק יע"א".

117. גם על ה"מקודם והמאוחר", שהיא תוספת כתובה באופנים שונים, ושנהגו בא"י ובמצרים גם בהם כמנהג דמשק, נפלו ספקות בפרטיהם וטפלו בברורם הרבנים מהר"י בי-רב, (המביט ח"א סי' רס"ז, ושם הוא מביא את דברי מהר"י בי-רב, שו"ת ר"מ אלשיך סי' כז-כח). ודבר ה"מאוחר" נזכר עוד בכתובה קראית של שנת ד"א תשפ"ח שהזכרנו לעיל.

118. זה לשונו של הרב הגדול מחכמי צפת ר' משה מטראני (המביט): "וגם אנחנו – בארץ ישראל הבאים מארצות רחוקות – ספרד ועוד, נמשכנו אחרי מנהגם – של בני הארץ הקודמים – וכמה דברים מעניני הכתובה אנו נמשכים אחר מנהגם כמו בירושה כמנהג דמשק ושאר כל התנאים שרגילים לכתוב פה בכתובה... מנהג של תושבי הארץ קבוע גם עלינו..."

119. בשו"ת ר"מ אלשיך סי' מ"ג העיד יוסף בן רבנו תושב ג'ובאר... על ר' צדקה ור' צפניה הצורפים שנהרגו, "שכשהיה עומד בשוק הצורפים הנקרא סאגה ראה גויה אחת אומרת מה אמולה לבתכם, אתם היהודים – הצורפים – שנהרגו האנשים האלה ואין דורש ואיש מבקש"....

120. בשו"ת אבקת-רוכל סי' קפ"ו.

121. כשמת ר' כלב פינטו "נשארו כל נכסיו בחובות לגויים בכמו קרוב עשרים אלף פרחים" (שו"ת המביט ח"ב סי' קמ"ז).

122. בראשית המאה היה מעשה וקנו היהודים שפחות נוצריות ברשיון הממשלה, כי בימים ההם עדיין היה עסק העבדים והשפחות נפוץ בכל המזרח וגם בירושלם. הישמעאלים צעקו מרה, כי השפחות מועברות על דתן. המשפט בא לפני "הדיינים" (הם הקצ"יים הישמעאלים), והם הוציא פסק-הלכה שמותר ליהודים להחזיקן, וגם לקחתן בתור פלגשים (שו"ת המביט ח"א קע"א, רמ"ח. וח"ב סי' נ"א וסי' קצ"ט).

123. עי' מכתב קהל-דמשק במימי ישראל, וע' הערתנו לעיל בדבר גובר.

124. זכר ביכ"נ של ר"א בן-ערך בדמשק נמצא בכל רשמי המסעות מר' בנימין מטודילא ועד בנימין השני. רבים מוצאים אותו בתוך העיר כדעת העם עתה, ויש מיחסים לר"א בן ערך את ביהכ"נ של גובר (זה המיוחס לאלישע) או חציו של ביהכ"נ לר' אליעזר בן ערך וחציו לר' א' בן עזריה, ויש גם מחליפים אותו לגמרי בר' אלעזר בן עזריה. והנה פלא הוא איך זה באו לידי כך להביא את ר' אלעזר בן ערך מארץ-ישראל לדמשק? – אחרי יגיעה וחפוש נראה לנו, כי יסוד אגדה זו מבוסס על זה שמספור באבות דר' נתן פרק י"ד, שר' אלעזר בן ערך (או לפי גירסא מוטעית, ר' אלעזר בן עזריה) אמר "אלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים". וגם בשבת קמ"ז ע"ב נזכר: "ר"א בן ערך איקלע להם – "לדיומסית" (ושם מוכח שדיומסית הם מרחצאות חמין ומלוחים) עקר תלמודיה". – נראה הדבר שהשם "דיומסית" ו"דימסית" נתחלף להם בשם "דמשק" ("דמס", כשמה עד היום בערבית), וביחוד בהיות שדמשק היא באמת "מקום יפה ומים יפים ונאים". מזה נשתרבה גם אגדת ביהכ"נ של ר"א בן ערך, כי לפי דעתם איך יתכן שלא יהיה ביכ"נ לר"א בן ערך, בשעה שכל חשוב נהג אצלם ליסד לו ביכ"נ. ואולי נתלו אגדות בר' אליעזר בן ערך או אליעזר בן עזריה בסמיכותם לשם אליעזר עבד אברהם, אשר עפ"י אגדה קדומה (עי' לעיל בראשית מאמרנו) הוא הוא שבנה עיר דמשק. ואולי יחסו לו גם בית כנסת שבנה...

125. ע"ד השם מרג'ז עי' ב"ירושלם" – לונץ שנה ג' ע' 22 בהערה. ועוד נזכר מרג'ז במביט ח"ב סימן מ"ד וח"ג סי' צ"ד ובחרבות-ירושלם.

126. ואפשר שקרה מקרה זה בזמן אחד עם סגירת ביהכ"נ "בעל שלשת היכלות" במצרים ("דברי יוסף" לר"י סמברי, כ"י אליאנס) והחכם מונק בפאלעסטיין עמ' 614 (מובא בד"י בתוגרמה) מביא עפ"י כתב יד ערבי מעשה דומה לזה, שקרה בירושלם, שמפני המסים, שהטילו הזקנים על הספרדים בירושלם, המיר אחד מהם דתו באישלם ואמו הקדישה את ביתה סמוך לביהכ"נ לבית-מסגד; מפני סבה זו חפצו לסגר את ביהכ"נ היהודי.

127. צ"ל המבי"ט – הערת פב"י.

128. בנוגע לכתיב של השיר הזה, עלינו להעיר כי נתנו אותו כמו שהוא מבלי לתקן בו מאומה. כי אין לשיר הזה בלתי אם ערך הסטורי. היו לפנינו שתי נוסחאות, והננו מציינים את השנויים במקומם. [↵](#)
129. כמו שנאמר בירמיה ו' "בחדשה ימצאנה" [↵](#)
130. מקום מיוחד לתפלה בבתי המסגד. [↵](#)
131. שויה, או לפי נוסחא ב' שויה, יצא לנו, אחרי שנחשוב ה"ה לסימן ה' אלפים, שנת המאורע של גאמי אחמר שט"ז או שכ"ב, – והדבר צריך עיון. בערבית יש כאן לשון נופל על לשון בשנת "שויה נשוינו". [↵](#)
132. בנוסח אחר נוסף כאן: קאדיר הוא יכפינה, ותרגומו: אדיר הוא ינקם נקמתנו, וכנראה שמעתיקים השמיטו את השורה בכוונה. [↵](#)
133. **משה מעלי הכהן**, הנזכר בסוף השיר, וכנראה היה מחברו, נחשב בספר "דברי יוסף" לר"י סמברי (כת"י הנזכר לעיל) לאחד מחכמי דמשק של אותה מאה. ושם הוא נזכר בשם הר' משה "מעלי דשקן" (אולי צ"ל דמשקן). כ"י סמברי אומר שם, שהשם "מעלי" בא למשפחה זו עפ"י "קבלה, שיש בידם, שהם מבית עלי" והיום פה מצרים מאותה משפחה אנשים סוחרים ומיוחסים". [↵](#)
134. סבלות היהודים ואשר עברו על יהודי א"י וסוריא במאה ההיא תמצא בחלק "מצור–ישראל" של "מימי–ישראל" לר"י נגארא בסוף "זמירות–ישראל" וספר "חרבות–ירושלם" על תעלולי אבן–פרוק. [↵](#)
135. במכתב ר"י נגארא (בשם קהלת דמשק) לר' מאיר שאנגי בקושטא (מימי–ישראל דף קנ"ט ע"ב) הוא מברר לנו ענין "גזרת היין", שנגזרה בתקופות שונות בא"י ובסוריא. מקורה בזה, שלפי דברי הישמעאלי נעצרים הגשמים בעון היהודים, שאינם נזהרים בשתיית יין כישמעאלים. אולם הפקידים היו משתמשים בזה רק להנאתם, ועי' במכתב נוסע אלמוני משנת רפ"ב בשבחי ירושלם, ובאבן–שמואל לרא"ל פרומקין, ע' 46. [↵](#)
136. עי' המכתב הנ"ל, של ר"י נגארא. [↵](#)
137. המכתב הנ"ל של נגארא. [↵](#)
138. אבקת–רוכל, סי' קכ"ב. [↵](#)
139. בשו"ת ר"מ אלשיך סי' צ"ד מובאה עדות ר' יצחק חיון על הריגת שלשה יהודים ע"י שני רוצחים "בהיותו – ר' יצחק חיון – מוכר–רוכל בכפר אחד באו הרצחנים הנז' ושאלוהו מעט **עלקא** בחנם, והוא לא הכירם, השיב בעזות מה אתן לכם חנם. אמרו לו הרצחנים הנז' הדין עמך... שלא הרגנוך כמו שהרגנו את חביריך, אז נתן לבו והכירם, שהם היו הרצחנים". [↵](#)
140. שו"ת ר"מ אלשיך סי' מ"ג שנהרגו עם יהודים גם שלשה ערבים. [↵](#)

את הטקסט לעיל הפיקו מתנדבי [פרויקט בן־יהודה באינטרנט](https://benyehuda.org/read/10779). הוא זמין תמיד בכתובת הבאה:

<https://benyehuda.org/read/10779>